

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOLOGY

ЗБОРНИК НАУЧНИХ РАДОВА У ЧАСТ
ПРОФ. ДР МИРКУ СКАКИЋУ

Бања Лука, 2023.

АНДРИЋЕВ КРИОЛСКО-КАЛИДЕМСКИ СУСРЕТ БОСНЕ И ДУБРОВНИКА

Бранко Тошовић, емеритус*
Универзитет „Карл Франц“ у Грацу
Институт за славистику

Апстракт: Предмет анализе јесте однос Босне и Дубровника у форми укрштања и контрастирања криолизма (хладноће) и калидемизма (топлине), однос сјевера и запада, сјеверњака и јужњака, копна и мора и сл. Истраживачку грађу чине Андрићеви романи, приповијетке, поезија и публицистика из Гралис-Корпуса, с тим што се тежиште ставља на пет приповијетки о Дубровнику, Знакове поред пута и публицистичке текстове о босанско-приморским корелацијама.

Кључне ријечи: Босна, Дубровник, сјевер, југ, копно, море, криолизам, калидемизам, криолски, калидемски, хладноћа, топлина.

Андрић је написао пет приповијетки у којима се као криолски и калидемски полови¹ налазе Босна (оно што је горе, сјеверније, хладније) и Дубровник (оно што је доље, јужније, топлије).² Три текста имају као стожер босанског писара Дражеслава који долази у Дубровник: СУСРЕТ (1965), ВЕЈАВИЦА (1968), Два записа босанског писара ДРАЖЕСЛАВА (1963), Предвечерњи час (1961), а у једној Дубровчанина који стиже у Босну: РАЊЕНИК У СЕЛУ (1971). Ако се додају још неки текстови, добија се мањи циклус, што је навело неке истраживаче да устврде како је Андрић замишљао по-

* branko.tosovic@uni-graz.at

¹ Детерминација *криолски* покрива оно што је хладно, а *калидемски* оно што је топло.

² Већи дио живота Андрић је провео у Босни (највише у Сарајеву и Вишеграду). У Дубровник је навраћао повремено почев од марта 1919. када је одсјео у хотелу Градац (СВЕСКЕ). Од 25. до 28. маја 1933. присуствовао је конгресу Пен-клубова, одакле је са дијелом учесника кренуо у Словенију (СВЕСКЕ). Послије рата више је пута био у Дубровнику. Опчињен гробљима, посебно у Сарајеву, које је детаљно описао, није случајно током једне посјете граду испод Срђа оставио овакав запис: *У Дубровнику. Гробље на Бонинову. Споменик на гробу једног богаташа. У мермер је урезано његово име, а изнад њега: „И ако се ова кожа моја и рашири отет ћу у тијелу свом видјети Бога.“* (СВЕСКЕ).

себан роман (медитерански) или хронику попут вишеградске (На Дрини ђуприја, 1945), травничке (Травничка хроника, 1945) и сарајевске (Омерпаша Латас, 1977). Једни сматрају да је Андрић припремао роман о сусрету Балканца са морем, како то тврди С. Игов (1982) на основу неколико београдских разговара са писцем у прољеће 1968.³ Овај бугарски истраживач реконструисао је „ненаписани роман о мору” обједињавањем свих пишчевих текстова (прича, прозних скица, пјесама и есеја) о мору, сунцу, води и трансцендентним сновима (Андрић 1989).⁴ Игова књига „морских” текстова започиње причом о ријечи и обалама На обали (1952), у којој се „виде коријени ‘мора’ и ‘водна’ проблематика код Андрића” (Игов 2012: 179).⁵ Он сматра да је након рата Андрић написао своје најбоље „морске приче” – Жену на камену (1954) и Летовање на југу (1959). Андрићева проза с морском темом представља једно од језгара на његовој касној „свијетлој” позорници – за разлику од „тмурне” ране прозе с темом босанског живота под турским ропством (Игов 2012: 178), па је закономјерно то (а) што је Андрићева последња замисао о роману било „море” (које је у семантици цје-

³ Андрић је тада казао да жели написати роман о сусрету Балканца с морем. Игов је узалуд очекивао да се последице Андрићеве смрти појаве необјављене приповијетке из замишљеног романа, али је схватио узрок свога разочарења: „Зато што је Андрић то описао не само у четири приче о писару Дражеславу већ и у свим својим причама и есејима посвећеним мору, сунцу и води [...]” (Игов 2018: 4).

⁴ Та конструкција састављена од 15 текстова (На обали, Занос и страдање Томе Галуса, Писмо из 1920. године, Португал, зелена земља, Бајрон у Синтри, Јелена, жена које нема, Жена на камену, Зеко, Предвечерњи час, Два записа босанског писара Дражеслава, Сусрет, Животи, Игра, Летовање на југу, Летећи над морем), са поговором истог аутора – Балканац и море, или ненаписани роман Ива Андрића, изашла 1989. године под називом Летовање на југу, доста је вјештачка јер обједињује књижевноумјетничке текстове (приповијетке) и публицистичке текстове (есеје, путописе), те више личи на збирку кратке прозе него на роман.

⁵ Овај садржај одудара од онога који налазимо у збирци Приче о мору (Андрић 2012^a) која има девет књижевних текстова: Летећи над морем, Летовање на југу, Жена на камену, Занос и страдање Томе Галуса, Бајрон у Синтри, Робиња, Предвечерњи час, Два записа босанског писара Дражеслава, Сусрет, Дубровачка велавица и три публицистичка рада: Сан о граду, Тренутак у топлој, Португал зелена земља. Код Игова не налазимо четири текста из ове збирке: Робиња, Дубровачка велавица, Сан о граду, Тренутак у топлој.

локупног Андрићевог опуса било завршни симбол-склониште за његове трансценденталне осјећаје; в. нпр. ЛЕТОВАЊЕ НА ЈУГУ⁶ и (б) што је овај „морски” роман остао ненаписан (Игов 2012: 179). Игов тврди да Андрићу није био потребан даљи рад на дату тему јер само четири фрагмента о Дражеславу оцртавају овај „роман” који свако у својој машти може наставити. По мишљењу овог истраживача, море је крајња инстанца пишчевог сликовитог утјеловљења слике ријеке, воде. Игов сматра да у Андрићевом опусу мали „архипелаг” прозаичних скица фрагмената о Дражеславу и његовом сусрету с Дубровником заузима средишње мјесто у дјелима с „морским” и „воденим” темама (Игов 2012: 182).

Злата Бојовић истиче да је Андрић припремао „Дубровачку хронику” и као аргумент наводи једно писмо Андрићу 1961. у коме му се упућују жеље да „доврши Дубровачку хронику” (Бојовић 2018: 49). Ауторка истиче да се ради о медитативној прози са јасно израженом темом о старом Дубровнику (Бојовић 2018: 50), чему у прилог иду многобројни пишчеви записи о Дубровнику и Дубровчанима који су се деценијама слагали у Андрићевим биљежницама, или су пренијети у приповијетке и у медитативну прозу (Бојовић 2018: 54). Међу темама Бојовић истиче двије – једна се односи на Херцег Стјепана, а друга на Руђера Бошковића које она назива потпуно дубровачким (Бојовић 2018: 51). Међутим, Андрићу су обје биле крупан залогај, посебно због тога што су му биле *предалеке* (Бојовић 2018: 53).

Андрић је сам признавао да га је привлачило море⁷ и још конкретније однос Босанац – море,⁸ али да, нажалост, недовољно

⁶ У Андрићеву замисао о оваквом роману Игова увјерава чињеница да је писац на крају 1968. дао традиционални прилог новогодишњем издању новина Политика у облику новог фрагмента из циклуса о писару Дражеславу. Међутим, од 1961. нису се појавили други дијелови, нити су у Андрићевој заоставштини пронађени нови фрагменти (у радовима Андрићевих истраживача овај бугарски аутор није нашао доказ о замисли наведеног романа).

⁷ Отуда и жеља да се нешто у приморју има: *Па, знате ... сваки песник сања да има кућицу поред мора. Мени се то догодило тек у седамдесет и другој години живота* (Јандрић 1982: 331).

⁸ *Из оног што сам досад написао могли сте видети да је мене привлачило море, заправо однос: Босанац – море. То је нешто што се тешко на површан начин да објаснити. Неке теме и постоје да би заплашиле писца. Такав је, без сумње, мој случај с морем* (Јандрић 1982: 303).

припремљен и заузет другим темама, није стигао да опширније пише о *Босни на домак мора* (Јандрић 1982: 304). Однос Босне и мора мучио је писца и када је у питању роман Омерпаша Латас.⁹ Иако је Босна у интеракцији са Дубровником у његовим текстовима лошије пролазила, она није по његовом мишљењу била без коријена како неки сматрају и као аргумент истиче да она такође излази на море.¹⁰

ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС представља хронолошки први текст приповједачке пентологије коју још чине Два записа босанског писара Дражеслава, СУСРЕТ, ВЕЛAVИЦА и РАЊЕНИК у СЕЛУ, настали/објављени у размаку од једне деценије (1961–1971). У овој причи, чија се радња дешава у дубровачком прољећу, централни је мотив опозиција Босна – Дубровник, хладноћа – топлина, сјевер – југ. Природна хладноћа Босне овдје је позадина духовне хладноће њених људи у односу на становнике Дубровника. О тој опозицији, тачније о читавом систему опозиција на равни криолизам – калидизам, босански писац Дражеслав размишља и запажа разлику између двају предјела и њихових становника. У почетку му се чини да се Дубровник мијења нагоре па се посебно зауставља на вину које му није било као прије (раније је *невало* у њему *као крилат огањ, кликтало је*, а сада и послјије пете чаше *не проговара*). И природа око куће „господина бана” (у којој су одсједали босански посланици,

⁹ На питање Љуба Јандрића А да ли пишете? Андрић одговара: *На такво питање обично се пред другима браним одговором: радим, али не пишем! То је, признају вам, још увек оно о Омер-пашин Латасу. Мучи ме однос: Босна – море* (Јандрић 1982: 336).

¹⁰ *Није ни Босна без корена, као што неки мисле!* – спонтано ће Андрић. – *Некад је она имала две луке, односно два излаза на море: Клек и Суторину. Суторина је у Которском заливу, а овај Клек, куд сада пролазимо, у каналу је полуотока Пељешца. Мало ко зна како се у другој половини прошлог века водила велика дипломатска, а богме каткад и оружана борба између Аустрије и Турске око ових двеју лука. Оне су дуго биле три у оку Аустрије, јер су, наводно, улазиле у њен посед. Око ових лука годинама су се натезале велике силе, ититеђи тако свој интерес на овом делу Јадранског мора. Из тог времена сачуване су и географске карте на којима се лепо види да су Суторина и Клек припадале негдањем Отоманском Царству, односно Босанском вилајету. И, веровали или не, та историјска околност помогла је да се након другог светског рата Босни остави излаз на море, овог пута, истина, само код Клека* (Јандрић 1982: 303–304)

па и он)¹¹ уклапа се у сиву почетну слику Дубровника: узвисина на којој лежи напола је гола, са пустом, спеченом земљом у пријевојима сивог крша. Дражеслав прелази на поређења са Босном у којима она лошије пролази у односу на Дубровник. Он запажа да дом „господина бана”, добро грађен и скупо плаћен дубровачкој господи мучним босанским парама, стоји одвојено као прокажен човјек, кривац на највјетровитијој и најнеплоднијој тачки града.¹² Након закључка да сједиште босанских изасланика није дорасло осталим господским кућама Дубровника слиједи истицање разлика између двају простора и њихових људи: та кућа као да је примила нешто од простоте и нескладне неимаштине *Бошњана* и нема природно достојанство других зграда.¹³ Овдје долази криолема <пахуљница>

¹¹ У докторској дисертацији, написаној 1924. у Грацу, Андрић истиче да су у Дубровнику најмоћнији од босанске властеле имали своје куће: *За кућу војводе Сандаља Хранића зна се да је била уређена по његовим личним упутствима и са толико укуса да је то у Дубровнику наишло на подражавање. □ На двору краљева и у домовима властеле помињу се почетком XV столећа „сонаторес”, „иорлаторес” „буффонес” и један „лаутариус”. Властела пригодном свечаности упућује у Дубровник своје глумце, а Дубровчани са своје стране шаљу музиканте („лиффер” и „libete”) – ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА. У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ Андрић пише о дубровачком хану у вароши испод Влашића: У Травник је стигао из Сплита неки Јеврејин по имену Пардо и са Јусом Атијасом, травничким трговцем, почео да тражи подесну кућу за Француски конзулат. Обилазили су свуда, одлазили код кајмакама, разгледали са мутевелијом вакуфске зграде. Зауставили су се на једној великој, помало запуштеној кући која је припадала Вакуфу, у којој су одувек одседали и живели дубровачки трговци и која се стога звала дубровачки хан. Кућа је била у страни, изнад медресе, усред велике стрме баште коју је пресецао поток (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА).*

¹² *Ту не расте бујно и разноврсно дрвеће као на другим местима, него патуљкасте пиније са очајнички зрченим гранама, извијеним у ритму и правцу северног ветра. Мрке на кршевитом рту, погнуте све у истом правцу, оне изгледају као окамењен последњи замах синоћњег ветра, као нотни знак његовог црног фијука који је тек негде пред зору престао. Наказне су и – чврсте. Живот им не вреди много, а смрти им нема (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС).*

¹³ *Она је добро грађена и скупо плаћена дубровачкој господи мучним босанским парама, па ипак није дорасла осталим господским кућама доле у граду. Да питаши зашто, одговора нећеш лако наћи. Издвојена је и као стидљиво повучена – стидљивост без отмености! – а откако су је Бошњани купили, изгледа и њима самима као да је примила нешто од њихове простоте и нескладне неимаштине, и да одудара од госпарског природног достојанства других зграда. Ах, то њихово проклето достојанство! (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС).*

али у фигуративном смислу – у истицању достојанства Дубровчана (након усклика: *Ах, то њихово проклето достојанство*): *И лако је као пахуљица на нечујном летњем дашку, и тешко као злато и челик, сливени у нераздвојну целину, и јасно као ведар дан на мору, и загонетно као болест и смрт* (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС). Писар Драже-слав генерализује хладноћу примораца: *Вешти, хладни, узносити у својој недостижности, као да из ове слане водурине, разливене у нељудским количинама, из ових разјапљених видика и безочног, неподношљивог сунчаног жара црпу магичну снагу и чаробну лакоћу које се не могу ни купити ни отети ни научити* (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС). Он констатује да су Бошњани горштаци, а приморци госпари те да се у њих не могу претворити, да ту нема илузије: *изједначити се са њима не можеш: јер кад све то постигнеш, тек онда видиш колико има од тебе до њих, од Бошњака горштака до Приморца госпара* (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС). Све се сублимира у кратку, згуснуту реченицу: *Такви су* (ПРЕДВЕЧЕРЊИ ЧАС) и илуструје примјером лопте од слонове кости која је, као и Дубровчани, толико углађена да у њој не постоји неки нови облик, нема ништа ново: *можеш је окретати сатима, до замора и очајања, тражећи у њој нешто ново, а она*

У докторској дисертацији Андрић пише о позитивном утицају Дубровника на културни развој Босне и Херцеговине под турском управом: *Није предмет ове расправе да се уђе у рашиљавање и ближе оцењивање овог питања, мада изгледа да овај средњи пут највише одговара историјској истини. Јер, ма колико да је ван сваке сумње да су **источњачко** порекло и снажна искључивост богумилства, спутавајући као моћна препрека, стали на пут продирању западњачких цивилизаторских утицаја, ипак се, с друге стране, са сигурношћу може претпоставити да ни утицај Рима и Византије, на ни родбинске везе и политички односи босанских краљева и властеле са српским и мађарским двором, као ни стални додир са Дубровником, нису могли остати без утицаја на културу Босне. □ Географски положај и саобраћајне прилике свакако да нису ометали утицај са југа на север, уколико га можда нису и убрзавали. □ Не само краљеви већ такође и многобројни босански великаши одржавали су сталне и живе везе са Будимом и Дубровником. □ Њима су додељивана највећа одликовања, они су учествовали на скуповима и турнирима, што даје повода за претпоставку да је код њих постојао изванредан степен „витешког образовања и углађености”. [...] Члановима двора, као и појединој властели, Дубровчани су поклањали свилу, фине тканине, марилирану рибу и слично, што показује да владајућој класи није у потпуности недостајало смисла за дарове једне професионе цивилизације, тако да у овом случају није у потпуности могао изостати ни утицај тих веза на укус и културу властеле* (ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА).

је *увек иста, са свих страна и у сваком положају*. И та углађеност људи из топлог краја боде и мучи Дражеслава у односу на хладну грубост и неспретност људи из суморне Босне. Овдје босански писар коригује свој став из почетних размишљања и констатује да је Дубровник лијеп крај и да има благо поднебље, а и људи нису рђави. Он се хвата у мисли да ће, можда, још зажалити за свим тим када се врати у Босну и нађе међу својима. Јер то му се дешавало након сваког повратка па ће, вјероватно, одболовати и овај боравак *у пределу благе зиме и сланих вода, као необјашњив грех*, а истовремено осјетити, *помало али болно, да је туђ свом родном крају*, због кога се толико осјећао странцем и усамљеником *у земљи под јужним небом*.¹⁴ Завршна слика препуна је опозиција у којима се мијеша топло и хладно, сјеверно и јужно, а све у судару копна и мора који човјека *додају једно другом*, а онда га немилосрдно **(а)** бацају и мрве, **(б)** троше и глачају, **(ц)** без циља и смисла. И у томе клинчу супротности тече живот који **(1)** обмањује и заноси, **(2)** тријезни и разувјерава, **(3)** пали и гаси, **(4)** загријава и расхлађује. У таквим мислима Дражеслав се враћа у своју „босанску” дубровачку кућу у којој је *топлим сјајем већ трептала запаљена лојаница*.

Хронолошки трећа приповијетка из циклуса прича о сусрету Босне и Дубровника носи наслов Предвечерњи час. То је један од текстова Ива Андрића у којима се криолизам не диже на ниво уводног паратекста (наслова), а значајан његов сегмент (готово читав први дио, од укупно пет) посвећује се зими у Босни и Дубровнику. Тај контакт двају простора одражава криолски карактер Босне и калидемски карактер Дубровника. Радња се дешава у фебруару и марту када људи из Босне схватају да дубровачка зима није исто што и босанска. Није то *поштена зима наша* (том мишљу и почиње прича) *са снегом на крову и огњем у кући, са вучјом или лисичјом бундом напољу, са белином пред очима, са оштрим ваздухом који до дна плућа уноси чисту планинску свежину*. Босански посланици

¹⁴ Сличну мисао налазимо у Два записа босанског писара Дражеслава: **(1)** *И, ето, сад си помало, а болно, странац у свом родном крају због којег си се, тамо доле, у пределима под блажим небом, исто тако осјећао усамљеним туђинцем* (Два записа босанског писара Дражеслава). **(2)** *Тако је бивало после сваког повратка. Знаш, одболоваћу свој боравак у пределу благе зиме и сланих вода, као необјашњив грех* (Предвечерњи час).

сви редом, у себи, или шапатом, *шаљу у бестраг ово дубровачко никакво време, које нема правог имена, јер пролеће није, јесен није, а зимом га нико овде не назива*. Конфликт између сјеверњака и јужњака потенцира се тиме што ови други негирају постојање било какве зиме код њих: *У Дубровнику – то знајте, господине – нема зиме*.¹⁵ Разговоре између људи хладне Босне и топлога Дубровника писац диже у ранг општег расположења званичних (трговачких) разговора.¹⁶ Сусрет сјевера и југа овдје је изузетно метафоризован и кроз додир без додира „једног трена”,¹⁷ у кући *пуној мрака и студени*, између човјека из Босне (дијака Дражеслава Бојића, главног писара посланства, који *трећи пут силази у Дубровник*) и љепотице из Дубровника (петнаестогодишње Луције, јединице Марина Лукачевића) са двоструким наративним циљем. (1) Писац жели да још једном (по ко зна који пут у својим дјелима) истакне значај љепоте у животу, посебно женске, која је и овдје неухватљива, недокучива.¹⁸

Аутор хоће да сликовито прикаже криолско-калидемски конфликт између Босне и Дубровника паралелом између босан-

¹⁵ У томе крају снажне су југовине и јужине, које се такође уводе у казивање: *Тежким кораком је напустио тарацу и са фебруарским мраком стигао на Градац. Време се мењало нагло; почињала је тежка јужина и све се боље могло чути како море јача и тмуло бије о камену обалу (СУСРЕТ).*

¹⁶ *Ти разговори о зими били су само израз општег расположења, јер Босанци су били помало љути на дубровачке преговараче безизразна лица и слатке речи, који ствари увек улетицавају, и све нешто титоље, крију и замазују, па чак, ево, ни своју зиму неће да назову правим именом. И иначе су Босанци били ових дана зловолни и набурени, само су на махове, одлазећи у другу крајност, падали у неку поверљиву болећивост и причали више и дуже него што треба (СУСРЕТ).*

¹⁷ *Дражеслав је испод ока гледао њене покрете, слушао речи и ухватио њен осмејак, више наговештај осмејка који је нестао пре него што се право појавио. А затим је и она, опростивши се нежно са оцем и поклонивши се гостима, нестала у великој кући која се Дражеславу учинила пуна мрака и студени (СУСРЕТ).*

¹⁸ *Питао се, сам не зна зашто, откуд толика лепота у једном створу, на једном месту. То изазива забуну и поремећаје сваке врсте. Сам не знаш шта да радиш и како да се понашаш. Не можеш застати пред њом па гледати, а не можеш проћи и вратити се својој кући, као да ништа ниси ни видео, јер то иде за човеком, мучи га дању и јавља му се на сну и у песаници. Је ли заиста то та лепота о којој се у причама прича, али је мало коме дато да је сретне, која пролази, кажу, као роса, и увек је негде има, и нико не може да је ухвати и задржи за себе? (СУСРЕТ).*

ских (*наших*) крајева и девојке са тераце Дубровника, те упозорава да ни у мислима не ваља мијешати један предио са другим¹⁹, да би онда извукао закључак како Босна (А) и Дубровник (Б) нису исто (А≠Б) и како се љепота једнога краја не може пренијети у други, гдје је нема, нити може бити: *И никад се није десило да је лепота из оних предела где је има у изобиљу прешла у оне где је нема и где је, по свој прилици, не може ни бити* (СУСРЕТ). А све то пласира у снажној ретроспекцији као на успореном филму.²⁰

Мали трактат о љепоти Андрић гради на односу између хладнога сјевера и топлога југа увођењем необичних маркера: животиња са суровог сјевера и цвијећа са југа – млађана Дубровчанка изводи покрете као сјеверна лисица (*И све то изводи природно, готово неприметно кратким и брзим покретима који подсећају на неке фине и мале ретке животиње, као што је северна бела лисица жарких очију, са мало тела а много крзна, чистог и скупоценог*), што изазива чуђење јер се чини да би се крупни и ретки цветови, који цветају само у јужним крајевима, тако хладили кад би имали способност свесних покрета.

Андрић даје у криолско-калидемској корелацији Босне и Дубровника нову димензију – вертикалну, па Босну лоцира горе, а Дубровник доље.²¹

У посљедњем, петом, дијелу долази мотив који је тако снажно обрадио Борис Пастернак пјесмом СВИЈЕЋА ЈЕ ГОРИЈЕЛА упричаном у Доктора Живага. Андрић изводи свога босанског ју-

¹⁹ *Уосталом, луда је и сама помисао на наше крајеве увези са девојком са тараце. Ни у мислима не ваља мешати једно с другим. То цвета и доцветава овде, али то се не пресађује* (СУСРЕТ).

²⁰ *Писар се испео стрмим степеницама, које су му вечерас долазиле још стрмије, и дугим ходником пошао пут своје собе. Стављајући ногу пред ногу и светлећи сам себи, загледао се и нехотице у жижу светиљке коју је носио у немирној руци. И ту је, у самом срцу тога пламена, још једном угледао цео приказ са девојком на тараци, као изузетан и необичан доживљај. Све је било као данас после подне, ниједна ситница није изостала, али све издигнуто негде високо, свечано и значајно, окупано сјајем каквог тамо није било. Све је трајало много дужије, јер су покрети били успорени, а ретке речи продужене, све у неком дивном пространству без граница и времену без мере. Видео је све јасно, али у ствари гледао је само девојку* (СУСРЕТ).

²¹ *Знају овде људи много тога што ми не знамо, и могу што се у нас не може. Свакако, то се горе, у нашим крајевима, не би одржало дуго* (СУСРЕТ).

нака заљубљеног у дубровачку љепоту двоструке врсте (пејзажну и женску) из мисли о њој одласком *са фебруарским мраком* у своју собу „босанске куће” и ставља му у руке свјетилку (*уљаницу*) чији се пламичак повија и трепери под изненадним ударом. Ту долази пастернаковска игра свјетлости и таме, игра коју је и Андрић изузетно упечатљиво представио.²²

Андрић не би био Андрић када не би бирао неочекиване мотиве, стављајући их на необична мјеста и примјењујући необичне поступке. Управо све то налазимо у приповијести ВЕЛАВИЦА. Централну криолему <зима> он измјешта из (свога исконског) простора Босне (придјев *босански* заједно са прилогом *очигледно* отвара овај текст), у којој је она препознатљива, предвидљива и разумљива, те примјењује свој принцип да читаоца треба изненадити нечим познатим.²³ У датом случају као познато долази зима, али дислоцирана са сјевера и на југ – у Дубровник. Снијег, мећава и све оно што они носе са собом некомпатибилно је са топлим (и зими) и врелим (љети) градом под Срђом. Самим насловом (ВЕЛАВИЦА) Андрић уводи ефекат изненађења.²⁴ Као што је познато, оригиналност информације повећава се јачањем непредвидљивости, па није случајно да ову приповијетку отвара криолема *вејавица* која ће се касније показати као јака експресема. Исказ о вијавици у једноме граду какав је Сарајево не носи неку посебну (нову) информацију, али је зато њена појава у Дубровнику нешто упечатљиво. И изазива перлокуцију, тај основни носилац естетског дјеловања.

Ефекат неочекиваности (да нешто неће бити обично) наговјештава иницијална реченица тиме што главни лик посљедњег дана боравка у Дубровнику (код Андрића смо навикли да догађаје видимо крајем неког периода – мјесеца, године и сл.) доживљава град у контрасту очекивано – неочекивано: он се очарава и разочарава, заноси и тријезни и то наизмјенично: час се јавља једно

²² *По Дразеславу и по отвореним вратима заиграше немирни језици од сјаја и мрака. Она латица пламена наврх фитиља у светиљци поигравала је и треперела све јаче и бивала све мања, док се најпосле не отрже, полете увис као једна једина искра, и угаси се. У тој искри изгоре у исти мах и цео приказ са тараце, заједно са мислима које су га пратиле (СУСРЕТ).*

²³ Бојан Ђорђевић истиче да сваки продор неочекиваног у доминантну реалност околиша у Андрићу буди ведрину и младалачко узбуђење (Ђорђевић 2018: 512).

²⁴ То је, можда, био један од разлога што је наслов прве верзије (ДУБРОВАЧКА ВЕЛАВИЦА) Андрић замијенио топонимски неутралном (ВЕЛАВИЦА).

осјећање, час друго. Дрежаслав долази са стереотипном представом о Дубровнику, па оно што се у ту слику не уклапа изазива когнитивни грч у коме се јунак *разрачунава са овим градом*, тачније разрачунава се са спацијалним стереотипом. Један од њих јесте представа о Дубровнику као граду без праве зиме. Придошлица из Босне схвата да је она другачија од оне његове. Није то хладна и дуга босанска зима нити је то неко топлије годишње доба, већ нешто између, нешто што је Андрић већ у Травничкој хроници²⁵ назвао *петим годишњим добом*, а што у Вељавици не акцептирају ни странци (јер им загорчава живот), ни Дубровчани (јер га не признају и праве се као да га не примјећују). То фантомско годишње доба непрестано се мијења и трансформише, па за њега писац тешко и налази право име. Таква зима има у себи елементе свих годишњих доба: долази као продужена јесен, чудно прољеће, права зима и опојно љето. Постоје само два њена права барометра: метал и камен – једино они *казују истину и немилосрдно одају стварно годишње доба*. Најкарактеристичније црте ове шесте и најкраће Андрићеве приповједне зиме (поред травничке, вишеградске, сарајевске, београдске, босанске и мариборско-затвореничке) јесте непредвидљивост и неодређеност.²⁶ Писац не улази у њене детаље, већ фокусира (типично андрићевски) посљедњи дан боравка босанског писара Дражеслава у Дубровнику. Тај дио приповијетке почиње адвербативним изразом *а данас*, којим се прелази на неочекиваност дубровачке криофантастике.

²⁵ Травничка хроника написана је много раније – 1945, за разлику од овога текста изашлог тек 1968.

²⁶ *Ево и ова њихова зима није друкчија. Наступили су први дани другог месеца нове године, а ти једнако седиш збуњен и зловољан и тражиш у мислима право име за њихово „пето годишње доба“, за ову дубровачку зиму која човеку страну загорчава живот, а домаћи људи је не признају у разговорима, и једноставно се праве да је не примећују. Па и како да јој нађеш име и одредиш место кад се непрестано мења и преображава. Час ти изгледа као продужена јесен којој не видиш смисла ни свршетка, а час као неко кисело и безнадно педоношче од пролећа; једног дана је сва од танке али челичне студени, која се увлачи у тебе, убија вољу и леди мисао, а сутрадан ти показује неочекивано цвеће и воће у вртovima и топли раскош ведрог неба и мирног мора, који подсећа на опојну лепоту лета. Од тога одједном отежа одело на човеку, и брже крене крв у жилама. Само метал и камен, при студеном додиру, казују истину и немилосрдно одају стварно годишње доба (ВЕЉАВИЦА).*

Велико изненађење које је дошло Андрић не назива правим (директним) именом, већ описно: умјесто експликацијске криолеме *снијег* јавља се имплицитна синтагма *велико изненађење у белини*. Наслов Велавица припремио је читаоца за лакше декодирање те импликације. Аутор не развија крионему <снијег> јер му је важније да објасни како је до ње дошло. А све је почело *сноћ*. Ту аутор уводи свој омиљени мотив – немир, али га, као обично, не веже за човјека, већ за природу (тачније за *све*). Писац и не прецизира карактер тога осјећања, већ каже *неки немир*, али истиче локацију у вертикали: неко трептање у висинама, као слутња и наговјештај. Овдје прелази у хоризонталу и у њој зумира два велика комплекса: море и земљу – море као агенса и земљу као пацијенса.²⁷ То је писцу довољно да, као и Достојевски, из вертикале „нишани” у хоризонтали само човјека и да тражи тражи склониште пред немањи која почиње да отвара уста. Он је, међутим, немоћан јер нема мјеста гдје би се могао сакрити па остаје тамо гдје се затекао.

Овдје се завршава други дио приповијетке и почиње трећи. У њему Андрић објашњава ког је човјека имао у виду – био је то Дражеслав (он је тај чије је „ја” замијењено уопштеним „човјек”), који је заспао уз шум мора, уз таласе његових *једномерних дрхтања као на невидљивој њихалици*, а пробудио се када је ноћ пре-

²⁷ Мотив немира јавља се на више мјеста у Андрићевим текстовима о Дубровнику и мору. Тај се осјећај не веже за одређени лик и даје се у 3. лицу једнине: *А данас је дошло, као покладна шала, велико изненађење у белини. Још од синоћ се осећао неки немир у свему, неко треперење и хујање у висинама, нешто као неодређена слутња и нејасан наговештај. Море као да мења глас и правце својих струја; изгледа да је негде у дубинама продрло далеко у копно и да сад, ту испод нас, тутање и кључају његови моћни вирови и вртлози, а од њих једва осетно подрхтава земља и све што је на њој* (ВЕЛАВИЦА). У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА (1976) немир се односи на самога аутора и презентира у првом лицу једнине: *Покладна шала у белини. □ Не могу да се смирим на једном месту, него идем од прозора до прозора и посматрам Дубровник под изненадном навалом тешког, влажног снега и море раичешљано и кудраво од јаке буре, са танким, брзим таласима који су по оштрим вршцима такође бели као да носе снег на себи* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА). На *покладску шалу* асоцијативно се надовезује Андрићев запис о хумору Босанаца: *Чудновата и парочита врста хумора коју често сусрећете код људи у Босни и Херцеговини. Они своје шале казују озбиљна, непомична лица. А те шале су тако блиске нимамо шаљивој истини да их је тешко распознати и прихватити као шале* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

лазила у дан, пробудио се од необичне бјелине која је надирала споља и која ни овдје није названа снијегом, чиме је настављена мала мистификација. Нигдје као у овоме тексту Андрић није толико пажње посветио битном криолском маркеру – пахуљицама.²⁸ Оне немају шкрт опис, кратку квалификацију (карактеристичну за Андрићево сликање пејзажних детаља), већ трочлану детерминацију густином, брзином и дистрибуцијом: падале су у густим веловима однекуд са висине и онда се меко и једномјерно простирале по земљи застирући видик. Метафора *вео* писцу је битна па је још једном уводи у новој, проширеној метафори: од њихања и трептања сњезних велова изгледало је да се предио њише. Призор је изгледао чудесним због необичног споја хоризонтале и вертикале (земље и неба) у коме се тепих од пахуљица претворио у снијег до чланка, а овај све више растао и ширио свјеж дах, што је узбуђивало Дражеслава и наводило на опсервирање (а) топлог јужног града у сјеверној сњезној бјелини и (б) рашчупаног, кудравог мора са бијелим таласима који *као да су носили снег на себи*. Аутор ту уводи грмље по брдима *напрашено* снијегом и сњезне кровове.²⁹

Слиједи два описа криолског чуда. У првом се структурира његов врхунац, у другом почетак његовог краја, а у трећем сам крај. У интродукцији долази оно што је блиско босанском човјеку у томе зимскоме амбијенту – *башите* (не *вртови*, који ће се појавити касније само једном). Али у њима нема шљива, јабука, крушака, већ је у њима медитеранска флора неприпремљена за напаст која се зове снијег.³⁰ Свако дрво има неки епитет: палме су са *лепезастим*

²⁸ *Било се разданило. Напољу је све прекривено снегом, и видик је застрт густим веловима сатканим од белих пахуљица; они се великом брзином спуштају однекуд са висина, сустижу се у лету, а затим се један за другим меко и једномјерно простиру по земљи. Од њихања и трептања тих сњезних велова изгледа да се сав предео њише* (ВЕЈАВИЦА).

²⁹ *Брзо се обукао и изишао у двориште. Призор је био нов и чудесан: земља се повезала с небом и све се изједначило у сивој белини. Растресит и лак снег био је већ нападао до чланка и још је видно растао и ширио свјеж дах око себе. Та свезина узбуђује Дражеслава, гони га на покрет, као на игру, изазива у њему жељу да посматра град под снегом и море, рашчешљано и кудраво, са танким, брзим таласима, који су по оштрим гребенима такође бели, као да носе снег на себи. Грмље по обронцима брегова напрашено је снегом, а на градским крововима све се јаче хвата бео покров* (ВЕЈАВИЦА).

³⁰ *Најчудније изгледају башите око кућа на ивици града. Ниске палме са лепезастим лишћем просто су затрпане и личе на хумке снега. Ретка дрвета*

лишћем, ријетка дрвећа су *племените* црногорице, а поморанца је „љута”, док су њени плодови *жарке* боје. Потенцирањем фитонимских својстава жели се истаћи тежина онога што је задесило неспремно дрвеће. У налету сјеверњачке стихије и у њеном судару са јужњачким предјелом свако дрво има појединачне судбине. Оне се дају у јаким сликама помоћу метафора, компарација и персонификација: затрпане ниске палме *лице на хумке снега*, црногорично дрвеће опушта гране под снежним теретом и *постаје слично својој горитачкој браћи у Босни за зимских дана*, високе пиније нагло су *поседеле*, а „љута” поморанца показује испод *снежне китине* плодове жарке боје.³¹ Овој слици Андрић ће се нешто касније вратити да дода још понешто што му се чинило да се није овдје уклапало: у посебни одломак³² (доста кратак) он смјешта небо без облачка, ваздух блијед, траву и листове да би показао колико се све смирује и враћа у старо, нормално стање. Из баште радња се премјешта на дубровачке улице, тихе и готово пуне.³³ Али и оне носе ожилке од

племените црногорице опуштају гране под снежним теретом и постају слична својој горитачкој браћи у Босни, за зимских дана. Високе пиније су нагло поседеле а „љута” поморанца, на којој је остало још нешто од богатог рода, показује сад испод снежне китине своје плодове жарке боје. На улицама тихо, готово пусто; ретки су одрасли пролазници; само дечаки су весели и њихове игре гласније (ВЕЈАВИЦА).

³¹ У Знаковима ПОРЕД ПУТА налазимо ову варијанту описа те сцене (масним словима означено је оно што је другачије): *Најчудније изгледају паркови и баште око кућа. □ Ниске палме са лепезастим лишћем просто су затрпане и изгледају као хумке снега, а оне високе, што само на врху носе бокор лишћа, потпуно су слободне, јер им јак ветар, који их непрестано повија, помаже да се ослободе снега. □ Пиније и друга црногоричка дрвета опуштају гране под снегом и сасвим лице на своју горитачку браћу у Босни. □ Једна поморанца, богата зрелим плодовима, са свим је засута снегом, али ту и тамо показује своје воће са верном сунчевом бојом. □ Све је поремећено и збуњено као да се у току ноћи спустила из ваздуха нека чудна бела војска и преправила град и околину (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

³² *Небо је без облачка. На крововима и торњевима још мало руменила са пучине где је сунце ваљда већ зашло. Ваздух је благ, вртови као умивени у предвечерњем сјају. Последња травка се исправила, ослободила и добила свој стари свагдањи изглед. Листови на поморанцама и лимуновима светлцују као ситна огледала. Танак дим са огња на ком сагоревају неке мирисне гране допире из суседне куће. Чује се како се редом затварају тежка кућна врата и дрвени катци на прозорима (ВЕЈАВИЦА).*

³³ У Знаковима ПОРЕД ПУТА Андрић упричава у првом лицу једине Локрум

зимске напасти, што писац не сматра толико битним да се детаљно на њима задржава, па само нуди слику дјевојака како мету снијег са доксата и капија јер жури да још једном залепрша пахуљицама, али (као и дрвеће) у амбијенту башти и то помјерено – у облику поређења са пчелама: пахуљице долазе у ројевима. Утисак појачава симпатична реакција младих Дубровчанки: док им бјелосњежне пчелице засипају лице и њедра, оне мету суздржано, са благим снебивањем и лаким осмијехом.³⁴ У опис пејзажа аутор уноси модалну ноту (сунце је *ваљда* зашло) да би тобоже нотом несигурности објаснио појаву слабог руменила са пучине на крововима и торњевима.

Дио који бисмо означили као „почетак краја” много је скромнији³⁵ и са другачијом перспективом: вијавица је слабила, видик се ширио, али писац не може да се поново не врати својој (а) фасцинацији – *веловима од нежних пахуља*, који су бивали све рјеђи и тањи, и (б) трајној (животној и стваралачкој) опчињености

(острво крај Дубровника) и Лапад (дио града): *Локрум је направљен снегом као перике владика и госпара, а по обронцима Срђа и крововима градских кућа лежи дебео покров снега као на божјићним честиткама. □ Све ово напред писано је око осам сати изјутра. Око десет био сам у граду. Снег се увелико топио. По осојним местима, где га је било још доста, грудвали су се дечаџи и девојчице, живо и весело, али складно и „шестно”, по дубровачку. □ Ручао сам на Лападу. После подне снег је ишчезао. Задржао се само још понегде, на ретким крововима. Сунце је сјало са ведрог неба. Оног синоћњег немпера потпуно је нестало. И да није било свежег и лаког североисточног ветра, човек би мислио да је сањао невреме (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

³⁴ *Девојке мету нападао снег са доксата и капија, бране се са лаким снебивањем од пахуљица у ројевима које им засипају лице и недра, и при том се и саме смеју свом необичном послу. Иначе, град изгледа збуњен и живот у њему поремећен од ове неочекиване мећаве, која је овде ретка и личи најпре на лаку игру, затим на обесну шалу, а у исто време носи у себи нешто од претње и опомене (ВЕЈАВИЦА). У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА уводи се други агенс – собарица: Собарица у хотелу смеје се и диже руке пут неба пред том егзотичном напасти која је јутрос осванула. Она отвара врата на балкону и невешто, насмејано, са чуђењем и лаким страхом баца велике крпе мокрог снега са ограде на улицу. И као да гони ројеве скакаваца, она непрестано узвикује: □ „Их! Пих!” (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

³⁵ *Све је то, на махове, изгледало тешко и озбиљно, али није трајало дуго. Како је дан јачао, вејавица је слабила, видик се ширио, они ветром ношени велови од снежних пахуљица постајали су све рјеђи и тањи, иза њих се наслуђивала светлост невидљивог сунца. Људи су почели да излазе на послове, мокре улице су оживеле (ВЕЈАВИЦА).*

– свјетлости, које, изузев у облику бјелине снијега, није било јер је тек почињала да израђа веома стидљиво од невидљивог сунца.

Оно што даље слиједи (пословни разговор Босанаца и Дубровчана) више долази као рефлексивна чудног догађаја у природи, а мање као нека важна сужејна тачка, долази као посљедица: босански и дубровачки преговарачи морали су се састати тек после подне (када је невријеме прошло). Необично је да је прве (Босанце) више дојмила чудна зимска слика па су само говорили о *изненадној салауковини овога јутра*, док други (Дубровчани) нису ријеч прозборили о томе. Објашњење се може наћи у затечености првих појавом обичном у Босни али необичном у приморју, и прагматичности других које су много више интересовали текући послови и оно због чега су се састали. Дакле, људи са топлот југа хладније прихватају ђуди природе и њима не дају предност, већ ономе што је рационалније, сврсисходније и корисније. То се потенцира посебним одломком у коме се истиче мирноћа, ред и сигурност на томе маломе простору Дубровачке републике.³⁶ Ова шира интерпретација психологије, начина размишљања и понашања Дубровчана, насупрот Босанцима, била је потребна да се објасни зашто је у њиховим мислима сјећање на грубу и чудну а краткотрајну вијавицу *покопано заувек*. Покопано је због општег мира, срећености и склада у Дубровнику. Тим закључком и типичном андрићевском циклизацијом (као у већем броју његових дјела) завршава се и приповијетка: док се на почетку текста босански писар обрачунава са шаблонском сликом Дубровника, он на крају град посматра у *сумрачном часу овог заморног дана*. Ту је и нехетеротопско огледало у коме се ништа не прелама, већ долази као *tertium comparationis* (*Листови на поморанцама и лимуновима светлуцају као ситна огледала*). Дубровник се враћа у своју топлу идилу, што се сугерише и сликом танкога дима који се диже са огња на коме сагоријевају мирисне гране из сусједне куће. И као што се у неким другим Андрићевим финализацијама спушта ролетна, тако се и овдје слика зимског Дубровника окончава вечерњим затварањем кућних врата и склапањем дрвених капака на прозорима.

³⁶ *Још пре ручка снега је, као чудом, потпуно нестало; задржао се само на крововима, у превојима и на осојним местима, и то не задуго. Сунце је сјало са ведра неба и да није било лаког и прохладног североисточног ветра, човек би могао помислити да је устио невреме и снег (ВЕЈАВИЦА).*

У описаном зимском пејзажу долази до укрштања двају простора – хладног сјевера (Босне) и топлог југа (Дубровника) и сукоба перспектива горштака задојених суровим зимама, с једне стране, и примораца уљуљканих топлином готово свих годишњих доба, с друге. Горштаци на неочекиваном мјесту упадају у „своју” појаву. Њима је од дјетињства блиско вријеме зиме и њених најљућих манифестација (мећава), па се чудом чуде одакле то одједном у топлом Дубровнику, док приморци у своме простору без затечености и са великом мирноћом (чак и осмијехом) дочекују лудило климе. Ни у једној од до сада спомињаних зима Андрић није тако снажно описао вијавицу иако се њоме бавио на сасвим уобичајеном и предвидљивом простору хладног Сарајева, Вишеграда, Травника..., чија умјетничка обрада није нудила толико информативно, семантичко и естетско богатство колико дубровачка својом необичношћу, изненадним настајањем и исто таквим нестајањем. Андрић само у овоме тексту има вијавицу као главни мотив, стога је то најизразитији пишчев криотекст у читавом стваралаштву. Дати текст није настао случајно, већ је плод дугогодишњих опсервација по хоризонтали и вертикали (одозго са Срђа и гравитирајућих босанских врлети и одоздо од пучине према небу). Дубровачка вијавица умјетнички је представљена у косој босанској и неискривљеној приморској перспективи, као својеврсни наставак сцене када босански и приморски простор долазе по принципу спојених судова са својим најкарактеристичнијим особинама: *Босна је дала мору своју снагу а море Босни своју љепоту* (Први дан у сплитској тамници, 1925). Поред наведених одредница приповијетке ВЕЈАВИЦА за овај текст може се узети нешто што је посебно важно за Дубровник – игра.³⁷

³⁷ О томе пише Бојан Ђорђевић: „Већ првом реченицом Андрић упућује на *игру*. Наиме, Дубровник је, са снегом, *покладна шала у белини*. У овоме запису се, више него у осталима о Медитерану, запажа и историјски наратив (алузија на карневал као дубровачку вишевековну традицију), и тај наратив ће се у даљем току записа само мултиплицирати. Море ће бити *кудраво и рашчешљано* као дубровачка деца, Локрум *напрашен снегом као перика владике и госпара*, а снег је – и ту историјска конструкција достиже врхунац – *нека чудна бела војска која је преправила град и околину*. Све је у овом запису у равнотежи (у другом једном запису Дубровник Андрићу личи на *огромну и савршену позорницу*). Чак се и дубровачка деца не грудвају као сва остала, уз цику и вриску, већ *складно и шестно, по дубровачку*. Као што се види, у овоме запису и пејзаж и историја

Међу људима из приморја Андрић посебно фокусира морнаре. Они су му врло магнетични јер у њима види и објашњење шта је то умјетност: он каже да у тој области стварања човјек треба да буде као морнар на мору – да је нераздвојно везан за њу, али врло уздржљив у судовима и предвиђањима.³⁸ Привлачност морнара потврђује и забиљешка са путовања по Шведској 1962. када је наш писац наишао на натпис у малом импровизованом поморском музеју у мјесту Турке: *Постоје три врсте људи, живи, мртви, и они који плове морима* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА). Андрићу не испада из видокруга ни то како се људи понашају када стиже брод или када одлази. У тумачење примораца уводе се птице, па се за ластавице каже да граде по истом грађевинском начелу као и људи (узимају распоред и архитектуру кућа као узорак), а својом живошћу и цвркутањем подсећају на говор и држање тих становника.³⁹ Писац се у неким ситуацијама угледа на старе Дубровчане. Рецимо, њихов исказ *Броди у порту, солди на конту* он наводи као илустрацију размишљања о томе да се умјетничко дјело, када изађе у јавност, излаже опасностима, јер наступа неизвјесна судбина властитог дјела које није више у ауторовој власти, *а јесте у свачијој помало*, јер: *Твоје добро није склоњено ни заштићено, као грађанско имање*.

опиру се оспоравању, те се простор наративног дискурса ничим не нарушава.” (Ђорђевић 2018: 511).

³⁸ *Пиштајте морнара на броду какво ће сутра бити време, па ћете видети како скромно, не стидећи се свога незнања, одговара са оклевањем и великом уздржљивошћу. И тиме не губи ништа у нашим очима. Напротив, ви видите како је велико његово поштовање стихије са којом се рве и носи, и како су његови одговори надахнути и тим поштовањем и осећањем личног достојанства. Он се изражава опрезно и неодређено, не прави се већим и паметнијим, да не би испао мањи и луђи него што је тој мудрој скромности и истинској сигурности треба се учити од помораца* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

³⁹ *Љузно приморје. □ Ластавице граде гнезда на зиду испод крова једне високе куће, и то три одједном. Из мени неразумљивих разлога мешају се и друге ластавице које због нечег долећу и одлећу заједно са онима које граде. Све то уз жив цвркут и узбуђену писку. □ А околне куће, прилепљене уз стрми криш, сабијене су и наднесене једна над другу. Тако изгледа да ластавице граде по истом грађевинском начелу, узимајући распоред и архитектуру тих кућа као узорак, а својом живошћу и цвркутањем подсећају на говор и држање становника* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

У Знаковима поред пута Андрић универзализује разлику између оних који живе на мору и оних који живе на копну.⁴⁰ У оне које живе на копну Андрић укључује и себе, па генерализује људе са копна помоћу првога лица множине. Андрић се поистовјећује са људима из Босне и за њих даје општу карактеристику да нису рођени да путују, већ да остану у Босни,⁴¹ коју шарају многобројни путеви, тачније (ако можемо тако рећи) путеви без путева (или андрићевски *бивши путеви*) и које писац добро, добро познаје.⁴² Писцу у осмишљавању односа између копна и мора навиру многобројна питања, али на оно прво – *када се са горског виса угледа дотле невиђено море* – узалуд тражи одговор јер се не зна шта је ту слика, а шта оквир, односно да ли је море слика, а копно оквир или је све

⁴⁰ *Разлика између живота људи који су рођени на обалама топлих мора и који живе поред мора и од мора, и оних који су угледали свет на копну, далеко од мора, и ту живе – много је већа него што ми то обично мислимо. То није један исти живот са извесним јачим или слабијим разликама. То су два живота, у два разна и различита света. □ Приморац је човек довољан сам себи. За разлику од људи са копна, они су лишени љубопитства које мучи континенталце, нагони их да читају књиге, да путују и да се упознају са људима, да траже шта било, како би растерали чамотинју која се рађа са њима и не напушта их до смрти (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

⁴¹ *Ми се рађамо не да путујемо по туђим земљама, него да останемо у својој Босни где знамо људе и песме (СВЕСКЕ).*

⁴² *Такви су босански путеви, знам их ја. Док иде кришом и страном, то и није пут него затегнута узица која се прилагођава што боље може стрмини и камену, више те води него што те носи: у ствари, нацртана твоја жеља за путем која показује како се може ићи камењаром и вододерином, и тако сићи на пут. А кад сиђе у раван и на мекоту, босански пут почиње да подрхтава. □ * □ О босанским путевима не треба да ми говориш. Знам их ја. Босански друм личи на човека коме никако не можеш погодити године. Изгледа као да никад није ни био млад, сасушен и искрпљен, али се „добро држи“, као да никад неће умрети. Пре се може десити да врат сломи неко од оних који њиме путују. На неком превоју, где је дејство воде и снега и ветра понајјаче, пут толико подноси и страда да изгуби битне ознаке људског пута и постане бестуђе, тако да коњаници и пешаци са презиром заобилазе иду десно и лево од њега, по камењару, трњаку или неравној утрини. Јер, ништа нема горе и непроходније од бившег пута; свака је беспутица лакша и боља. А после неке провале облака, кад не остане на том превоју ни стопе земље за пролазнике, путник пред таквим превојем сјахује с коња да боље провери ствар. После извесног времена он баци још недопушен цигар и опсује нешто, већ према томе шта му ... (СВЕСКЕ).*

обрнуто.⁴³ Као припадник оних са копна, Андрић закључује, опет у првом лицу множине: *Нисмо ми створени да путујемо далеко од свог кућног прага, ни да живимо на мору.*⁴⁴ То он објашњава чињеницом да *нас* море привлачи и очарава, али се увијек, прије или после, покаже да је за *нас* живот на мору у ствари искушење коме нисмо дорасли ни духом ни тијелом.⁴⁵ Андрић овдје проширује тему на простор уопште, тачније на однос спољњег и унутрашњег простора, при чему овај посљедњи доживљава као топофилију.⁴⁶

⁴³ *Посматрајући однос између мора и копна, јавља се у нама безброј питања. Не умемо да одговоримо ни на једно. И док се у нама роје све нова питања, ми узалуд тражимо одговор на прво које смо себи поставили у тренутку кад смо са горског виса угледали допле невиђено море. Море и копно. Шта је ту слика, а шта оквир?* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА: 528).

⁴⁴ На ово се може надовезати исказ о томе да нема веће планине од кућног прага: *Један требињски бег, ужи земљак писца ове књиге, признао је, пре сто година, једном Аустријанцу да никад у свом дугом веку није био ни до Дубровника од којег га дели свега двадесетак километара друма. Кад се Аустријанац томе зачудио, бег му је рекао: □ – Нема веће планине од кућног прага, господине! □ Тако су тешко кретали на пут и мало путовали Џумхурови земљаци, некад. Додуше, то правило је имало увек своје изузетке и та планина није никад спречавала појединце да путују светом и, нарочито, да походе Исток, који је њима дошао у походе још половином XV века. И они су одлазили пут тога Истока често, различитим поводима, под разним видовима, вољно или невољно, као трговци, војници, пилотци, парничари или прогнаници, скитнице или хације. Уосталом, та планина коју се зове кућни праг бивала је све мања, не само у Херцеговини него свуда у нас, док није потпуно спласнула. Да, ми смо имали доста путника, нарочито од краја XVIII века надаље, али мало путописаца, бар мало добрих и значајних. (Наш човек је уопште дуго зазирао од писменог израза и забележеног личног утиска и мишљења!) Због тога путописна књига привлачи увек нашу пажњу и данас, и изазива нарочито интересовање (Зуко Џумхур. НЕКРОЛОГ ЈЕДНОЈ ЧАРШИЈИ).*

⁴⁵ *Нисмо ми створени да путујемо далеко од свог кућног прага, ни да живимо на мору. Море нас привлачи и очарава, али се увек, пре или после, покаже да је за нас живот на мору у ствари искушење коме нисмо дорасли ни духом ни телом. Тај је живот слободнији, лепши, па можда и лакши од овог нашег, али ту разлику треба платити скупом ценом која је изнад наше моћи. Због тога се, живећи на мору, осећамо стално као рђаве платице, уљеви, варалице. С временом, то осећање расте и бива све живље и све мучније, док нас најпосле не отера са морске обале и не присили да се вратимо свом тврдом и оскудном животу на копну. □ Слана вода није за пиће, и на морској обали нема за нас сталног боравишта* (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

⁴⁶ *Видео сам многе велике грађевине света и високе планине са снежним врховима у даљини на небу и, обрнуто, са тих планина даљна пространства копна и мора, а све што сам икад видео, гледао сам увек са великим љубопитством,*

Андрић је био опсједнут (а) звуком звона, црквеним торњевима и звуцима који са њих допиру, (б) временом када они највише долазе до изражаја – ноћу. Овај спој звукова и ноћи најјаче је умјетничко обрађен у опису сјеверне сарајевске ноћи, датоме прије свега у Писму из 1920. године (1946). Та пишчева опсесија није могла а да се не испољи и у одсликавању другог, јужног простора – дубровачког: Андрић слуша како часовници на дубровачким торњевима искуцавају своје сате, *зазебли и неподмазани, са промуклим гласом, неједнаким у појединим откуцајима*.⁴⁷ У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА налазимо два описа једног приморског дана. Први је криолски неутралан,⁴⁸ други се смјешта у зимски амбијент.⁴⁹ Код

са радосном захвалношћу, али све то заједно, и више од тога, налазим често у мисли: да је човеку дат омеђен и затворен простор, добро које је сам створио по својој замисли, својим рукама и за своју потребу. Кад ме тај простор овако обухвати и заклони, ја као нигде разумем и волим човека и све што је његово. □ А све то на изглед није много. Ништа. Три бела зида и велика врата која су и четврти зид и прозор и излаз у свет. Мало повртларског алата уза зидове и неколико празних саксија и случајна даска која може да послужи као седиште, а није осуђена да се тако зове и да увек то буде □ Затворен простор, саздан од човека, за човека, пуст и безимен простор, и у њему увек верно осећање да сам и склоњен и заштићен и свему близак и знан, најбоље што могу бити, и највише оно што сам. □ [Поноћ између 6. и 7. окт. 1953.] (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

⁴⁷ *Сати које искуцавају часовници на дубровачким торњевима звуче увек као ноћни сати, зазебли и неподмазани, са промуклим гласом, неједнаким у појединим откуцајима. Они једва некако стижу да саопште грађанима час, а испод њиховог звука осећају се замор, колебање, сумња у бројање и бројеве уопште, и жеља да се већ једном замукне и пусти то немерљиво и неразумљиво време да тече како тече, без имена и рачуна, као светлост, као море, као сокови у биљу и крв у људима и животињама. (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

⁴⁸ *Гледам приморски предео пред собом; пола под сенком сивих облака, а пола сунцем обасјан, са два-три мања брода који изгледају као залеђени у мирној површини мора, а плове ка отвореној тучини. Обале су тамнозелене од шума, само су при дну, сасвим уз море, беле као да су чипком оперважене, јер је ту морска со изјела зеленило и назире се гола камена окосница брега. И то је све. □ Није тешко описати овај предео, бар овако површино, али је тешко и немогуће ма и приближно казати нешто о мислима које се у овом трену везују за њега (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).*

⁴⁹ *Последњи дан децембра месеца. Враћам се у приморски предео који сам напустио једног раскошног септембарског јутра. Све је измењено. Тешки тамни облаци уместо модрог неба. Све око мене влажно, као натруло. Аветињски изгледају цветови који неће да умру, а не могу да живе. И трава је претежно зелена, али карикатура оне летошње, туђа и немила. □ Овако изгледају предели*

Андрића налазимо ноћ вјечног карактера,⁵⁰ пуну немира⁵¹.

У путопису/есеју САН О ГРАДУ (1923), поводом текста Ива Војновића *Машикарате испод купља*, Андрић истиче битну мисао: да би се разумио један град, треба наћи праву перспективу за његово опсервирање. А та перспектива за Дубровник појавила се код њега у једној авлији изнад града.⁵²

У причи Два записа босанског писара ДРАЖЕСЛАВА, као у претходним текстовима, судара се хладни простор (Босне) са топлим простором (Дубровника). У томе конфликту показује се да су људи и сјевера и југа хладни на свој начин: први као горштаци, дру-

кад се заморе да буду леви и кад, у зимском спу лепоте, скупљају снагу за нова цветања (ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА).

⁵⁰ *Не знам, кад је пала ова ноћ и не помишљам, да ће се икад свршити. Заборавио сам, да је икад био дан. Једна и велика вјечна ноћ на очи људи и чашке цвјетова, у парухе лишћа, над огледала ријека. Небо и земљу је спојила, море и копно изједначила; сан је јава, јер људи и ствари имају боју људских снова. И сјај ријетких далеких звијезда не мијења ништа, од њина мирног немоћног сјаја ноћ је још јача, тама још тамнија. □ За нама је падала ноћ, огромна и свемоћна ноћ на мора и на људске очи; у даљини је горио свјетионик као неразумљив напор неког другог свијета (БРЕГОВИ, НЕМИРИ, 1919).*

⁵¹ *И овдје допире немир. Често задрхти ова висока кућа на бријегу – од темеља до крова прође као језа – лагано и мукло; и увијек је будна као све што је од људске руке створено. □ У ноћи кад лежим будан наједном осјетим дрхат од вјетра, хука мора, далеког топота или мени непознатог гibaња. За склопљеним очима изазивам мир босанске шуме влажна листа, гдје у сјени која се не мијења, раст и умирање леже упоредо. Ал земља свугдје вара! □ У што да се поуздам ја, који тражисм сталности? У камен или дрво или човјечје срце што ропски дрхте у вјетру и неизвјесности? У море без облика? У трептаве звијезде? Ил сунце, путника? (БРЕГОВИ, НЕМИРИ).*

⁵² *Нит ја рекох шта више, ни он, него као да је то најразумљивија ствар на свету поћох за њим у авлију. И у исти час заборавих и чичу и своју забуну, јер се преда мном указа Дубровник онакав какав треба да се види да би га се разумело. Све је отале у правој мери и пуној величини. Куле, терасе, куполе, дворшита, вртови и море. □ Никад не бих помислио да се на један корак из оне криве, стрме и као гроб тесне улице отвара такав видик. Заиста нас случај најбоље води. □ Крај мене је стајао чича и, пошто је учтиво пустио да ме прође први занос, поче да прича како су ме сигурно „послали из фармације” и како су и „други питури дошли” и дивили се видику и како му је један и слику послао чак „из Триеста”. Он је у старачкој жељи за разговором причао док сам ја разгледао клесан бунар на осам углова и с рељефом бриљанова лишћа. Над њим је ланац виско зарћао и прекинут. Наднесох се и погледах на дно. Тамна вода и у њој опет немирно пролетње небо, само угашено (САН О ГРАДУ).*

ги као рационални и штедљиви медитеранци. Грубост понашања и општина говора људи иза планинског вијенца над Дубровником (из њихових горштакких ријечи и покрета *бију шумски мрак и планинска чамотиња*, а тежина и строгост осјећа се у свему)⁵³ судара се са благошћу приморског поднебља у који се они спуштају,⁵⁴ посебно

⁵³ *И кад изговоримо или чујемо неку реч, ми у том трену често помислимо да се она изговара и тамо, иста оваква каква је, па ипак глађа и друкчија, радоснија и лакша за онога који је изговара, а јаснија и пријатнија за оног који је слуша. Разлика је само у боји или дужини једног самогласника, али у том самогласнику је сва лепота једном виђених приморских предела и изгубљеног раскоша приморског света. И сурети и додире са нашим босанским људима изазивају у нама нелагодна поређења. Често нам се учини да из њихових горштакких речи и покрета бију шумски мрак и планинска чамотиња. Тежина и строгост у свему, а не видиш чему ни зашто, кад је очигледно да се може живети и лакше и једноставније и безбрижније. Блаже и правичније почињеш да судиш Приморце и њихов начин живота, а цена којом тај живот плаћају не изгледа ти више превисока; скупља и тежа чини ти се невестина и крутост око тебе. Њихова углађеност сад ти, у сећању, не долази више ни чудовишна ни одвратна, и одједном те повуче жеља да опет удахнеш дах сланих вода и угледаш отворене и питоме пределе без злоступне тајне и претње у дну видика, да још једном видиш ситне и ломне уметничке предмете који не служе ничем до наслади очију, а који нису тако излешни и непотребни као што то на први поглед може да изгледа нашем горштакком оку. И дешава се, било у сну или на јави, да тај приморски свет, који ти је некад изгледао као смешна и грешна игра, изиђе понекад преда те, и то цео одједном, и повуче те потајно али снажно да се и ти мало поиграш те игре, па ма после морао због тога опет осуђивати и њих и себе (Два записа босанског писара Дражеслава).*

⁵⁴ *Силазак на море већа је пустоловина него што ми то у нашој лакомислености мислимо. У први мах изгледа нам да се није много изменило. Нешто мало око нас, а готово ништа у нама. Растиње нашег краја пратило нас је све до надамак морске обале; ту се додуше оно мења, али земља и камен остају исти. Томе треба само још додати море, велику количину слане воде, са необичним рибама испод глатке или немирне површине. И то је све. □ Али није тако. Убрзо, ми почињемо на себи и у себи да примећујемо промене. Круг наших интересовања бива шири, али и мање одређен и сигуран. Лице у лице са тим модрим огледалом које је стално пред нама, ми почињемо и према себи и према другима да се опходимо више свечано и мање уздржано. Ширина нас заводи. Осећамо потребу да и у говору променимо неку реч или дужину једног слога, прилагођавајући се новом ритму говора око нас. Врло вероватно да се и у нашем ходу и у покретима може приметити нека новина. У наш начин мишљења улази извесна јасност и ведрина, пословима приступамо мирније, и чини нам се да их свршавамо лакше и брже. Али кад их обавимо све како треба, остаје у нама нелагодност која нам казује да ствар није извршена докраја, да копнено залеђе које смо оставили иза*

када дуже бораве у пределу благе зиме, што последије морају да одболују. Изразити менталистички криолизам Дубровчана истиче се у њиховом тврдичлуку, претјераној штедљивости.⁵⁵ Константа Дубровчана је новац, а варијабла све остало: *Мислити, значи за њих мислити на стицање (или губитак, свеједно)*.⁵⁶ То је и доминантни мотив Госпођице (1945), али је другачији по томе што се у записима писара Дражеслава потенцира колективна особина (Дубровчана), а у поменутом роману индивидуална (Рајке Радаковић).⁵⁷ Једну ману Дубровчана – двосмисленост и дволичност Андрић доводи у вези са поднебљем и назива их водоземцима јер живе кроз нараштаје на копну и на мору, пливају и роне, дишу на плућа и шкррге, а понекад уопште не дишу, па су њихов начин мишљења, говор и све што за себе и око себе стварају постали двојаки, двосмислени и дволични.⁵⁸

себе тражи од нас још нешто. И то осећање дуга и обавеза, који се гомилају, према изневереном копну таложиле се у нама и претвара, с временом, у сталну потиштеност (Два записа босанског писара Дражеслава).

⁵⁵ *Томе треба додати претерану штедљивост, која је, признајем, нераздвајна од њиховог начина живота и неопходна, али која се брзо претворила у нездрavo тврдичење. И овде већ сада готово да нема отвореног погледа, ни пружене руке, ни слободне речи, осим по изузетку, а још мало па неће бити ни несебичне помисли. Њима се дешава оно што се дешавало увек у таквим приликама, по свим приморским градовима и републикама: да многи од њих постигну оно што су хтели, а изгубе себе. Та њихова страст прерасла их је већ толико да је, на крају, њихова жеља за стицањем стекла њих, заједно са свим оним што су по тежку цену стекли (Два записа босанског писара Дражеслава).*

⁵⁶ *И та мисао се с временом увукла у њихове најскровитије жеље и поступке, у њихове љубави и мржње, у њихове снове и молитве. Па сад се не разбиру право сами у својим мислима ни осећањима, не знају кад су лукави и грамжљиви а кад нису, и не могу више да буду великодушни ни прави ни онда кад им то треба и кад би заиста хтели (Два записа босанског писара Дражеслава).*

⁵⁷ *Смрт Рајкиног ујака (дајца-Владе) Андрић смјешта управо у Дубровник: Затим је дошла последња дајца-Владина година, двадесет и трећа година његовог живота, ружна, тежка, са дуговима, парницама, запленама, све горим животом и, на крају, са болешћу. Умро је у Дубровнику, у хотелу, потпуно сам; загушила га крв, другог дана по доласку. Хотелска послуга му је разнела и оно мало ствари од вредности што је још имао. И за умирање је изабрао најскупљи начин који постоји! (Госпођица).*

⁵⁸ *Ово је врста водоземаца. Живећи кроз нараштаје на копну и на мору, и њихов начин мишљења, и њихов говор, и све што за себе и око себе стварају и чине – све је то постало двојако, двосмислено и дволично. За све су способни. Пливају и*

Кратком причом Рањеник у селу⁵⁹ Андрић завршава обраду мотива сусрета хладне Босне и топлог Дубровника. Али, за разлику од текстова у којима се као главни јунак појављује писар Дражеслав и у којима људи из Босне стижу у град под Срђом, овдје је обратан правац кретања: долази се из Дубровника у каменито затурено херцеговачко село.⁶⁰ Ту судбина доноси Дубровчанина Стјепанића кога је банда из Арнаутлука ранила нападом на путу за Сарајево.⁶¹ Криолизам казивања сведен је на грубост и оштрину

роне, трче и пењу се уз дрво; само што не лете; дишу на плућа, али и на шкрге; кад треба, не дишу уопште; у сваџа се претварају и сваким именом називају, а ипак успевају да остану оно што су. Свему су дорасли. (Наша господа се добро озноје кад са њима преговарају!) У свакој прилици и сваком положају знају шта треба. Кад их погледаш, све је на њима и око њих моћно и снажно, уредно и лепо, а ипак некако колебљиво, неухватљиво и несхватљиво. По строгим законима и освештаним правилима се владају, све им је предвиђено и утврђено, а поред свега тога – као у сна живје. Понашају се као да ће вечно трајати, а сталности не познају (Два записа босанског писара Дражеслава). ♦ Њихови бродови су дрвени и покретљиви, али сваки и најмањи од њих носи са собом у свет нешто од снаге и тврдоће њихових палаца и хриди у које су укопане. Тако се они држе и довијају у животу. Једном ногом на свом копну, другом на свом броду, овај град се отискује са мало снаге далеко напред (Два записа босанског писара Дражеслава).

⁵⁹ Ђуро Н. Гудељ сврстава овај текст у приче са историјским садржајем (Гудељ 2014: 156–230). Рањеник у селу анализира се и у монографији Иво Андрић у Херцеговини (Шиповац 2009: 285–300, 265–269).

⁶⁰ Од копна ка мору иде се и у пјесми ВЕО (1954): □ *Хладно звездано небо, | запењено море и северни ветар. □ Сам не знам право где сам, | куда бих, ни кога чекам | у овој ноћи. □ Окренут леђима пучини, споро одмичем | све даље у копно. □ Али кад год се окренем, видим: | тамо, вишицом мора, | витка и бела жена иде. | И станем и гледам како | њен вео ветар носи. | Не брзо, не високо, | али све даље од мене.*

⁶¹ Овај мотив, налазимо и у Знаковима поред пута, а структуриран је овако: *Чудна прича о човеку странцу који је крајем XVIII века, на путу кроз Босну, нападнут од разбојника, тешко рањен и опљачкан. Узели су му све ствари од вредности, између осталог и драгоцени џетни сат, у то време чудо од технике. Сад лежи у једној сеоској кући и лечи се; у ствари, не лечи се него умире, али никако не може да умре. А лакше би се смирио и раставио са душом кад би умео да разговара са укућанима и кад би знао који је данас дан и колико је сати. □ Крећем се у свом времену, међу својим људима, и обављам свакодневне послове, а стално ми се враћа мисао на рањеног опљачканог странца и на све оно што га мучи док безнадно бољује у сеоској кући, у забаченом крају (Знакови поред пута: 545).*

сељака (рањенику се чинило да су сви гласови око њега пооштрени и појачани), посебно старице-врачаре која га је лијечила.⁶² У казивање се уводи сат који је престао да куца (као у Проклетој авлици и Госпођици) јер је у нападу банде испао кључ за навијање па је постао *хладан и нем као мртвац*.

У тексту (путописном есеју) ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ (1932) сусрет копна и мора Андрић даје по принципу 2 : 1 – с једне се стране налази босански пејзаж (А) и херцеговачки крш (Б), а с друге море (В) при чему су А и Б динамична и промјенљива вриједност, а В стална: А и В су динамични у томе смислу што се приближавањем мору ублажава њихова стрмина и оштрина па постају *тањи и профиленији*, те се на крају претварају у суптилну (*фину*) и персонификацијску (*озбиљну*) линију у облику Срђа (Д). Али ту слику Андрић не нуди као реалност свога опсервирања и закључивања, већ као слику коју жели да сугерише читаоцу. Стога дату перлокуцију отвара модални увод: [I] *Замислите (А + Б → В = Г): Замислите да се раздеран, стрм и оштар босански пејзаж (А) и херцеговачки крш (Б) тање и профилују на свом путу према мору (В), док се не сложе у масивну али фину и озбиљну линију – то је Срђ (Г)*. Утицај на реципијента аутор појачава тиме што и наредну реченицу започиње истим *Замислите*, али се одмах са сусрета крајоликâ пребацује на сусрет језичких израза хладнога сјевера (А) и топлога југа (Ц), сусрет у коме се, као и пејзаж, А и В динамизирају у својој спацијалној модификацији по систему 2 : 1, с тим што је сада А говор из Босне, Б простор Херцеговине преко кога он прелази и улијева се у В: дубровачку жупу која има свој раскошни говор (Д) којим сељакиње (Е) тако лијепо и достојанствено говоре: [II] *Замислите наш говор (А) како се из Босне (Б), преко Херцеговине (В),*

⁶² *Уопште, она се понашала осорно, готово непријатељски, и према болеснику и према укућанима. Разгонила је децу, обрецивала се на старије, а са рањеником се стално рвала око рањене руке, као да је та рана само њена брига; она треба да је лечи и излечи, а сви су јој у томе, и укућани и рањеник, на сметњи, и својом невештином и лакомислености само одмажу. Зато она мора да се брани од њих, да виче и грди, како би сви они што боље упамтили њена наређења и што тачније их извршавали и избегавали све што смета оздрављењу. С правом се могло помислити да су непријатност и тврдоћа главни део њеног лечења, и да се рана на човеку само овако крутим начином, оштрим речима и великом строгишћу лечи (РАЊЕНИК У СЕЛУ).*

глади и мекша, док не стигне у Жупу дубровачку (Г), где га сељаци (Д) говоре (Е) с лепотом и достојанством краљица (Сан о граду). Али као пејзаж, и тај се говор из Босне подвргава естетској модификацији – он се глади и мекша. Ту долази по трећи пут модално-перлокутивна интродукција [III] *Замислите* у којој се систем 2 : 1 замјењује системом 1 : 0, јер у ауторовој визури остају само људи који из Босне долазе преко Херцеговине и који се називају старим етнонимом *Словини*, при чему се наводницима потенцира њихова дијахроничност („*Словини*”). *Словини* немају свога корелата (стога је 1 : 0), јер писцу нису битни Дубровчани, већ они који долазе међу њих. И као што у I и II трансформише објекат (субјекат) кретања, модификује се оно што иде са сјевера ка југу (у случају I босански пејзаж и херцеговачки крш, а у случају II говор из Босне преломљен Херцеговином) тако се и у III мијењају људи са сјевера и то, као у претходним ситуацијама, од грубљег ка мекшем, од ружнијег ка љепшем. Они и не успијевају да стигну на само море, а већ на његовом помолу бацају мјешине, а када се нађу у новој топлој средини, уљуђују се све док не изгубе оно што је и доминанта њиховог пејзажа – оштрина и оно што је у новом простору препознатљиво – задах зноја, па се као коначни резултат добија оно што карактерише Дубровчане – друштвена складност и оно што на ширем плану има своју највећу вриједност: све се претвара у умјетност, сјај и стваралачку мисао: *Замислите, даље, наше „Словине” како на помолу мора бацају мјешине и остављају чобанима овце, а они се уљуђују, уче, тргују и стичу, а стечено богатство прерађују, промећу нараштајима из руке у руку, док не изгуби оштрину и задах зноја и цељкања и сјај новине и све се не претвори у друштвену складност, у уметност, у сјај, у стваралачку мисао* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ). „Словини” се прилагођавају датоме подручју, ублажавају оштрину свога менталитета остављајући чак и оно што је дубоко у њима – вјеру, те почињу оно што је писцу као ствараоцу посебно блиско – почињу да стварају: *Примивши веру и цивилизацију тога времена они – граде* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ). Од овога мјеста нема више подјеле на А (оне који долазе) и Б (оне код којих се долази), већ постоји само једно интегрално В које заједнички живи, ствара и гради.⁶³ Даље се не улази у детаље те легуре

⁶³ *И данас, после столећа, кроз оне масе клесана и смислено слагана камена што*

(АБ) јер се у емоционалној набијеној реченици која слиједи аутор концентрише на самога себе – њега хвата лака језа чим се сјети мора: *Кад год се сетим мора, прође ме лака језа – талас и крило! – од темена до ножних прстију, и пољуља за тренутак земљу испод мојих ногу* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ) Андрић се ту опет враћа сусрету сјевера (криолизма) и југа (калидезмизма) па опсервацијско-гносеолошки видокруг фокусиран само на Босну са Херцеговином проширује на читав Балкан, те се умјесто „Словина” појављује *човек из балканских планина* који стиже на море. И као у случају људи из Босне, тако и за Балканце долазак на југ представља свијетли тренутак двоструке (контрастне) вриједности: то је празник са радосним почетком и неизвјесним наставком/крајем: *Изведите човека из балканских планина на море, и ви сте отворили један опојан празник са радосним свитањем и неизвесним сутоном* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).⁶⁴ Овдје колективно осјећање (жеља у људима са балканских планина да виде море која се сакупљала и расла кроз покољења) Андрић претвара у изузетно снажно индивидуално осјећање које је *у једној, нашој, личности жестоко као експлозија*. Даље, колектив нису више „Словини”, нити људи из балканских планина, већ је то једно племе које излази на море, чиме почиње његова права историја и представља улазак у *царство већих изгледа и бољих могућности*. На томе мјесту писац напушта колектив и *се зову Минчета, Ловрјенац, Св. Влахо, јасно говори та мирна снага, власт над самим собом и страст за стварањем. Ту између глува крша и безумна мора, они су обележили своје место, у најлетијој људској жељи да се кратки живот радом и смислом сублимира и овековечи. □ Па су порасли лоза и олеандер, па су се градили и опремали бродови, ткала танка и здрава политика, отварали све нови путеви и могућности. И у круто оцртаним зидовима и границама вољно и смислено примљених закона нашло се места и за љубав и плес и црну игру судбине и мртвачке мисе. □ Па је време опет окренуло своје смернице, тај пут мимо Града, и крв је полако престала да куца, заставе су иструлиле, мисао увела, а све што је било још се само наслућује из ових зидина и књига двојице Војновића. □ Ово је историја Града. Такву сам је сагледао и осетио једног пролетњег дана до подне. Био сам се испео на Горњи Конал и сунчао се дуго у заветрини неке капелице. Нисам видео ништа до уску улицу, високе зидове, и променљиво пролетње небо над собом* (САН О ГРАДУ).

⁶⁴ Ту упитност даље судбине Андрић ће нешто касније назвати немирним ћилимом: *Остављајући тврдо и опорно копно и прелазећи на немирни ћилим који води у неизвесност и даћину, ми смо на важном прелазу, на путу који води ка одуховљењу* (САН О ГРАДУ).

нишани појединца: *Тај одлучни час у историји врсте понавља се сваки пут у историји појединца при првом додиру са морем, само у другом облику и мањем обиму* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ). Ту Андрић не може а да не искаже своје дивљење простором у који долази са сјевера: *Настојим да добро размотрим ову неописиву нежност којом ме испуњава сама помисао на сивкастобелу боју галебова перја, на мирне таласе који у себи носе сунце, небо, одраз обала, наше ликове, и леме се с музиком коју слушамо у побожном заносу* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).⁶⁵ Аутору пада на памет мисао о томе да су то оне далеке и дивне играчке за којима плачу сеоска дјеца у нашим планинама, ноћу, док им мајке узалуд нуде дојку која ублажује само прву жеђ и глад (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ). Писац накратко напушта интеракцију сјевера и југа те пажњу фокусира на два елемента пејзажа: морску обалу и морску воду. Излазак на обалу карактерише као илузију да се путује ка савршенству.⁶⁶ У зумирању морске воде Андрић уводи, трећи пут у тексту, императивну конструкцију, али не заповједног већ декларативног типа (реторичка апелација): *Исперите уста морском водом!* (без обзира на њену горчину)⁶⁷ и додаје да у њој ништа не труне па је зато драгоцен и света као лијек, враџбина, чак још више: она је *несавршен облик вечности која нас чека*. Наредном императивном конструкцијом писац нас опет враћа на интеракцију сјевера и југа у којој се сјевер не исказује на досадашњи начин (ријечима типа *Босна, Херцегови-*

⁶⁵ То дивљење настаје и током вожње бродом када *пева море* и долазе мисли о путовању ка радоснијим и вишим свјетовима: *Заиста, спавајући ноћу на броду око којег пева море, долази човеку мисао да је то само први конак на путовању ка још нетелеснијим елементима радоснијих и виших светова. Као да се иде од крутог преко текућег до ваздушастог, и тако све даље и даље* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

⁶⁶ *Сам излаз на морску обалу даје илузију да путујемо ка савршенству. Престају шуме које притискују и застрашују дух и у којима се све дави и надскакује у необузданом растењу. Биље постаје све ређе и племенитије, издваја се и усамљује. Оморика постаје кипарисом, планинска дивљака слатком смоквом, а безимена трава ружмарином. Огромне глечерске реке сивог камења, које се руше низ стрме планинске падине, постају све тање, ситније, и на самој обали претварају се у морски шљунак, пун тајанствених шара и ликова као неразумљивих порука* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

⁶⁷ *Горка је, али горчине се не треба бојати; горчина значи растанак; а растанци су неизбежне станице на путу ка савршенству* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

на, балкански, планински), већ се уводи квалификација брђански: *Поверите вашу брђанску тугу мору; оно је бескрајно и неодољиво као непрестан позив на даље путовање* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ), која се и у наредној реченици понавља у облику перфекта који значи и прошлост, и садашњост, и будућност: *Ту на каменој ивици, на поглед мора, умукла је наша брђанска песма и завршила се ускликом задивљеног изненађења* (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ). И ту настаје необична метаморфоза хетеротопијског карактера: писац у мислима броди лак и веши, чиме претвара индивидуални утисак у колективни (*Бивамо бестелесни и срећни. Летимо.*). Тада и брђанин постаје морнар.⁶⁸ Тада долазе и размишљања о крају (животног) пута⁶⁹, па аутору пруга мора у дну видика изгледа као капија која одводи са света, а хук таласа као последње што позајмљујемо од ове земље,⁷⁰ док сјај на небу изнад мора доживљава као блиједи наговјештај унутрашњих океана.⁷¹ Палитру имена људи који са сјевера долазе на југ (*људи из Босне, људи са планина, брђани, људи са балканских планина*) наш писац проширује у разговору са Љубом Јандрићем регионалним маркацијама *Босанац, босански човек, босански свет, житељи на брдима*, рецимо: *Тек ту и тамо, у понеком лирском запису, ја сам поближе говорио о босанском човеку који сиђе с коп-*

⁶⁸ Чини ми се да гледам како се брђанин, који причајући сањивим гласом, у планини, крај ватре, личи на дива, исполински великог и тешког, полагао претвара у морнара, у ситног матроза који са два барјачића у раширеним рукама, високо на катарци, сав постаје знак или слово, једно једино слово у сажетој реченици диктованој најпречом нуждом. При помисли на горку стихију у којој се тако гаси свако име и брише сваки лик, шири се у мени неразумљиво гануће и постаје без граница (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

⁶⁹ То није више „као вино црвено море” по коме броде галије и јунаци, него „неисцртни океан љубави божје” чији је шум чуо један испосник у тишини своје ћелије. Шум у ушима човека који бди у хладној ноћи. Тај бескрајни и нејасни разговор између самца човека и тишине око њега, значи да смо при крају пута, То је последња реч свих мора овога света. У нашој самоћи, служећи се још чулима, али не више за чулни свет, тај шум има да нас пренесе у пределе где се не зна ни за звук ни за тишину (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

⁷⁰ Зато ми пруга мора у дну видика изгледа увек као капија која одводи са света, а хук таласа као последње што позајмљујемо од ове земље (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ).

⁷¹ И понори од сјаја који се проламају понекад, лети, на олујном небу над морем, само су бледе наговести унутрашњих океана, јер сва земна мора остају за нама – ни таласа ни крша! – као симболи које смо превазишли (ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ, 1932).

на да би запрепаштен загазио у море (Јандрић 1982: 303), при чему као детерминанту истиче страх од воде: *Он се према води односи као према некој врсти божанства* (Јандрић 1982: 304).⁷² На другом мјесту говори о жељи босанског света да оде на море: *Код босанског света се бар једном у животу, макар и пред смрт, јавља жеља да се сиђе на море* (Јандрић 1982: 336), што се пропраћа коментаром: *Пучина није само други предео него и нека далека духовна насебина коју могу походити само ретки људи, и то уз нарочит благослов*. На трећем каже: *Житељи на брдима не верују да се доле, поред мора, живи накратко и на комад, већ бујно и плаховито, од рођења до смртног часа* (Јандрић 1982: 336), што се надовезује на оно што је написао у тексту ЛЕТЕЋИ НАД МОРЕМ: *Жеља за морем изгледа да се сакупљала и расла кроз поколења, и њено остварење у једној, нашој, личности жестоко је као експлозија*.

И у одсликавању односа Босна – Дубровник, хладни сјевер – топли југ Андрић није напустио свој принцип: да о природи говори што мање, а да што више сецира однос људи у простору. Он се тиме наслања на Достојевског⁷³ и Монтерлана, чији му је један став посебно запао за око: Монтерлан није марио за описе природе.⁷⁴ Кад год је био на мору, сјетио би се Монтерланових мисли и његове маристичке метафоре: *Море је пустиња модре воде благо обасјана смрћу, јер је море смрт, како год се окрене.*, што је овако коментарисао: *Ето, видите, ни кад описује море, Монтерлан не може без смрти; она стоји на почетку и на крају сваког његовог путовања!* (Јандрић 1982: 211). Андрић истиче да простор у његовим приповијеткама и романима није потиснут у други план, да је

⁷² И наводи оно што су старији сељаци из околине Вишеграда говорили: *Да ми је да видим море, не бих жалио умријети!* (Јандрић 1982: 304).

⁷³ Достојевски је писац – поче Андрић – који је међу првим у светској књижевности оставио пејзаж, одећу својих јунака, њихов физички изглед, време, па и простор, како би се до краја могао посветити људској души. За њега је душа најпривлачнији пејзаж (Јандрић 1982: 189).

⁷⁴ Он је то отворено признао: „Природне лепоте изгледају тако бљутаве ономе ко је сагледао душу... Живописно ме не интересује. Немам ништа против да видим понегде неко дрво, али не осећам потребу да их у великом броју обухватим погледом. А за море и његову смешну површину, намрешкана као стражњица у слона, нећу ни да чујем. Имам у себи интересантнијих ствари (Јандрић 1982: 189).

многе грађевине смјештао у средиште радње: *Мене је већ у самом почетку књижевног рада заокупљала мисао: како приказати човека у времену које се креће као жив организам, и у простору без оне статичности коју нам намеће слици, искључујући посматрача из ликовног дела* (Јандрић 1982: 189).

Разлику између Дубровника и копна које се над њим надвисује („преласком” Босне у Херцеговину), Андрић запажа и у грмљавини: у Дубровнику она одзвања као на некој огромној и савршеној позорници, има мукли карактер јер долази из далека, па то више личи на *идеју грмљавине*, јер није оштра, груба и нагла као на копну. Иза брда око Дубровника писац види наговјештај о свијету на копну, о сувој тврдој земљи, стијењу и планинама, гдје *стварни громови стварно бију*, док до Дубровника допире само ублажена, величанствена јека.⁷⁵

Границу између топлога југа и хладнога сјевера, између медитеранске и континенталне климе, Андрић види (тачније прихвата географску чињеницу) далеко од Дубровника и смјешта је на Иван планину.⁷⁶ Ту криолско-калидемску цезуру писац уводи у два текста. У приповијетки Дан у Риму (1920) главни јунак Никола Крлетић (Мостарац) прави русвај у италијанском ресторану јер се пијан пребацује у мислима у једну сарајевску кафану гдје га је, како му се учинило, увриједио сабесједник којем се овако обраћа: *Ти си мени у хаџи Лелечића рекао да би требало засути Иван. Каже: тунел засути, да Херцеговци не могу у Сарајево. Уврѣда! Ја! – Ух!* Други је предговор (једини који је Андрић написао) за путопис Зука Џумхура, рођеног управо на поменутој цезури – у Коњицу: *Он је родом из Коњица, места изнад којег се БХ-земља нагло прелама у своју*

⁷⁵ *Грмљавина у Дубровнику, као на позорници, али на некој огромној и савршеној. Она је мукла и далека, више идеја грмљавине, а не оштра, груба и нагла као на копну. Тамо негде иза брда затутњи само наговештај о том свету суве тврде земље, стења и планина, где стварни громови стварно бију, док овде од свега тога допире само ублажена, величанствена јека* (Знакови поред пута, 430).

⁷⁶ Андрић је добро знао тај простор јер је кроз њега често пролазио што потврђује и његов разговор са Љубом Јандрићем: „Убрзо потом, већ смо се возили асфалтним путем који преко Иван-седла повезује Босну са Херцеговином и морем” (Јандрић 1982: 268). О ријечи која води према мору – Неретви Андрић наводи један детаљ: *Замислите, само Неретва отиче у море, а све остале херцеговачке реке утичу у – Дунав* (Јандрић 1982: 52).

другу, медитеранску и, како многи мисле, бољу половину.⁷⁷

Андрић се није само одушевљавао морем⁷⁸ него је и описао борбу са њим, али на сасвим другом подручју – у Холандији правећи паралелу са нашим простором.⁷⁹ Он је са тугом прихватио чињеницу да ће смрћу море (та *огромна и блага мати*)⁸⁰ заувјек нестати из његових очију⁸¹ па би се, кад год би стигао на море, сјетио Манделштама и његовог стиха: *Још се не умире мени* (Јандрић 1982: 423). Шетајући обалом Андрић се сјећа Јована Дучића који је „*пролио*” море испред његових очију: *о мору сам писао под његовим утицајем* (Јандрић 1982: 425). Али га је и наговарао да напусти Босну као тему: *Он је мени говорио: оканите се већ једном Босне, сиђите на море – то је свет!* (Јандрић 1982: 425). Андрићу су навирале и овакве мисли:

⁷⁷ *Кад се познати сликар и даровит, популарни карикатуриста Политике јавио као писац, многи је читалац био изненађен појавом овог уметника који уме „у двије бразде да оре”. Ја се, право да кажем, нисам таме много зачудио. Он је родом из Коњица, места изнад којег се БХ-земља нагло прелама у своју другу, медитеранску и, како многи мисле, бољу половину; дакле Херцеговац, а за Херцеговце је реч велико искушење коме они тешко могу да одоле. У сваком од њих живи потенцијалан писац или бар усмени приповедач (Зуко Цумхур. Некролог једној чаршији, 1959).*

⁷⁸ „Рођен далеко од морске пучине, на тврдом и опором босанском тлу, међу љутим брдима која затварају видике и сапињу дух, Андрић је у мору видео родни извор живота, творачки принцип, животодајну снагу која крепи и подиже, силу која побеђује брђанску тугу. За њега је море пут ка еманципацији и ослобођењу” (Ђукић Перишић 2018: 493).

⁷⁹ *Немојте пропустити прилику да видите и поддере тек отете од мора; по таме је Холандија чувена у свету: за људско око, просто је невероватан тај облик присвајања мора. Рећи ћу вам да је Стеван Сремац предавао ђацима географију и да је волео да говори о Холандији. Објашњавајући им упорност становника ове северноевропске земље у настојању да море потчине својим потребама, он је у шали говорио: „Ето, видите какви су Холанђани. А да су Срби којим случајем били на њиховом месту, они би пре добили шкрге, него што би било шта отели од мора (Јандрић 1982: 253).*

⁸⁰ – *С друге стране, море је наша огромна и блага мати, како је једном приликом сасвим лепо казао Џојс (Јандрић 1982: 303).*

⁸¹ – *Кад помислим на смрт – рече Андрић гледајући то загометно водено пространство – увек ме спадне туга за овим морем које ће заувек ишчезнути из мојих очију. Реке припадају морима као пчеле цвету. Ништа тако не мами уздах као детињство и море. Нека чудна смеса сете и занесености дочекује вас овде на сваком кораку или готово сваком (Јандрић 1982: 303).*

Море је [...] мисао разливена од једног краја који чини тело до оног другог где се простиру заливи маите, мисао која се често узалуд потуца за спасом. Достигнути ту даљ, измерити јој сврху и значење – то је онај смртоносни пут на коме се давило и где је мало коме од нас суђено да дотакне копно... Кад год сам на мору, ја се осећам као бродоломник који се упиње из све снаге не би ли чуо глас са обале (Јандрић 1982: 425).

У писму Тугомиру Алауповићу крајем новембра 1926. он каже: *[...] море је највеће што човек може да види и осјети, оно, као смрт и заборав, све лијечи и све докончава, оно је једино у стању да 'исправи криву Дрину' која се зове наши живот (Караулац 2000: 286).*⁸²

У поезији⁸³ Андрић одсликава хладно октобарско море упечатљивим стиховима: *Галеб и облак, | Понад југова мора мутна сјаја [...] ♦ Набрекó лишај на стијени коју бије | Вал без престанка; у њему гасну. [...] Октобар затвара путе, просина језу по коси. [...] На сивом небу врх безнадне воде броде | Галеб и облак. ♦ Тек, у дну неба путује руб мора, | оштар и хладан | кó мач, и мисó на казну.*⁸⁴ У пјесми *НА ТУЉЕМ МОРУ* (1922) он асоцијативно контрастира

⁸² И додаје: *Можеда би то исто могло да нам буде и звјездано небо, али оно је високо, и да би се у њему могло читати треба бити учеван и имати велики дурбин.* Управо то небо изнад Дубровника Андрић види у Сокобањи: „Кад се спустила ноћ, одушевљено ми је показивао огроман небески свод изнад Сокобање посут звијездама. Рече да му се чини да је још само небо изнад Дубровника тако пространо и лијепо, али под условом да га посматрате одозго, с врха Срђа” (Јандрић 1982: 242).

⁸³ „Нема сумње да је море, пре свега јужне воде Медитерана, било велика Андрићева инспирација током целог живота. Док су морска вода и чудесни медитерански ваздух, пун озона и опојних мириса борова, пинија и кипариса, лечили његово осетљиво здравље и у дослуху с немерљивом морском пучином смиривали његове немире, то је атмосфера коју море шири суштински утицала на дух једног броја Андрићевих песама и прича. Чинећи његову мисао споријом, али зато оштријом, море је, као вечни творачки принцип, обележило један значајан рукавац Андрићевог стваралаштва.” (Ђукић Перишић 2018: 502).

⁸⁴ *Галеб и облак, | Понад југова мора мутна сјаја; | Зелена им је вода крила оросила | Дођоше дани с влажним сном у скуту; | Набрекó лишај на стијени коју бије | Вал без престанка; у њему гасну | Гласови врелих далеких џеста | Које ме зову; | Сјећања, жене, веселе ватре! | Октобар затвара путе, просина језу по коси. | На сивом небу врх безнадне воде броде | Галеб и облак (НА МОРУ, 1921).*

сјевер свога дјетињства (Вишеград) и своје привремено боравиште (југ, море): *На туђем мору. Не прате мене | Сенке доброг воћњака | Ни вишеградска стаза, увек тужна.*⁸⁵

Море понекад служи Андрићу да направи упечатљиво по-ређење: Брамсов и Моцартов концерт слили су се у једно, као два мора кад се саставе изнад пустиње која их је дуго растављала; кад се човјек роди, то је као да га баце у дубоко, бескрајно море; у бујицу људи улијевале су се стотине придошлица, као ловци бисера у дубоко море.⁸⁶

ЗАКЉУЧАК.

Умјесто закључка. У Андрићевој поезији простора издвајају се два приступа. У једном се писац концентрише на један простор, у њега смјешта радњу, уводи ликове и временску димензију. Код Андрића су доминантна четири таква простора: Сарајево, Вишеград, Травник и Београд. У другоме писац доводи у везу два простора, конфронтира их и извлачи закључке. Такво нешто највише долази до изражаја у сучељавању страна свијета у географском и цивилизацијском смислу: у географском сучељавају се исток и запад, сјевер и југ, а у цивилизацијском Исток и Запад, Сјевер и Југ. Већина истраживача, још од Исидоре Секулић (с почетка XX

⁸⁵ *На туђем мору. Не прате мене | Сенке доброг воћњака | Ни вишеградска стаза, увек тужна. | Бледе благослови. | Тону дарови у данима и мору; | Гину оживљени рана и миловања... | За увек! □ А изнад мене и неба и мора | Једино име, циљ и знак и снага: | Жеђ моја бескрајна времена и света (На туђем мору).*

⁸⁶ *А на свршетку, Брамсов и Моцартов концерт су се слили у једно, као два мора кад се саставе изнад пустиње која их је дуго растављала. [Андрићева напомена: (На програму 19/2 1963)] (Знакови поред пута). ♦ Кад се човек роди, то је као да га баце у дубоко, бескрајно море. Ваља пливати. Постојати. Носити идентитет. Издржати атмосферски притисак око себе, сударе, непредвиђене и непредвидљиве поступке своје и туђе, који онајчешће нису по нашој мери; а поврх свега издржати још и – своју мисао о свему томе (Животи, 1976). ♦ По разривеним улицама и рушевним запуштеним кућама са видним траговима рата ваљала се шарена бујица света, која је непрестано расла, јер су се у њу бацале свакодневно стотине придошлица, као ловци бисера у дубоко море (Госпођица). ♦ Кад човек ствара, он се сав некако отвори, као што се морска шкољка отвори, и остаје без заштите. Тада нема ко да му притекне у помоћ. Други знају за то његово стање и у тим тренуцима харају му душу и носе бол. Зато многи писци страшно живе, а лако умиру (Јандрић 1982: 49).*

вијека), у тежиште пажње смјешта интеракцију Истока и Запада, док се много мањи број концентрише на однос Сјевера и Југа. У нашој анализи покушали смо да размотримо управо ту корелацију и да скренемо пажњу на њену релевантност за тумачење Андрићеве поетике простора и поетике уопште. У укрштању и прожимању Сјевера и Југа један је пар изразито присутан у пишчевом стваралаштву: Босна и Дубровник (као град и као подручје). У више приповијетки, есеја, путописа и разговора Андрић се бави тим односом и даје виђење Босне (**А**) у поређењу са Дубровником (**Б**). Глобално посматрано, кретање ликова изразито је усмјерено са сјевера на југ (**А** → **Б**), док су ријетки случајеви обрнутог правца: од југа ка сјеверу (**Б** → **А**). Такође су јединични случајеви реверзибилности: да људи одлазе из **А** и враћају се у **А** (нисмо запазили одлазак **Б** → **А**, а онда повратак **А** → **Б**). На плану међусобног утицаја изразито преовладава дјеловање Југа (**Б**) на Сјевер (**А**), што води готово искључиво прилагођавању у једноме смјеру: прилагођавању ликова из простора **А** простору **Б**. Андрић врло ријетко доводи Дубровчане у Босну, али зато Босанце често шаље у Дубровник. Андрићев босански човјек понекад запада на југу у културолошки шок јер ту доживљава оно што му се чини необичним па и невјероватним, а што је карактеристично за његово поднебље. Таква је дубровачка вијавица. Слика сјеверњака на простору приморја доста је стереотипна: он је груб, његов је говор резак. То писац преноси и на рељеф који му даје доста елемената за то: хладни, сури, планински масиви у односу на благо, топло, умиљато и њежно море. У анализираним текстовима Андрић се не одушевљава оним што долази из родног краја, не одушевљава се толико босанским предјелима колико љепотом и фасцинацијом приморја и морске стихије. Андрић је (по сопственом признању) читав живот пронио Босну у својим грудима па се ње није ни могао да сјећа (она је била стално у њему), а Дубровник је до краја живота гријао његову душу. Људима из Босне и приморја није нанио неправду што их је понекад минусирао: он је на свој начин волио оба простора па је имао право да се који пут намршти у ткању приче о њима.

Ознаке

Знак ♦ раздваја контекстуално неповезане примјере у облику двију или више реченица.

Знак □ указује на то да су цитирани контактни пасуси (који су у оригиналу лоцирани у посебне редове) спојени и стављени у исти ред (претворени у један пасус).

Капиталним словима наводе се наслови (типа Два записа босанског писара Дражеслава).

Курзивним словима пишу се цитати из Андрићевих текстова.

Пошто се сви примјери узимају из Гралис-корпуса, приликом цитирања извора не наводи се у заградама број стране/ страна, већ се даје само наслов (нпр. ВЕЛАВИЦА).

ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Gralis-Korpus-www: Andrićev Gralis-Korpus, u: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. 15. 7. 2022.

1. Злата Бојовић, *Иво Андрић и Дубровник*, Андрићев институт, Андрићград, 2017.
2. Злата Бојовић, „Андрићево поимање старог Дубровника”, у: Вуксановић, Миро (ур.), *Дело Иве Андрића*. САНУ, Београд, Научни скупови, књ. 170. Одељење језика и књижевности, књ. 30, 2018, стр. 49–50.
3. Бојан Ђорђевић, „Наративност предела: Андрићеви медитерански записи”, у: Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо (ур.), *ACQUA alta: Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*. Институт за књижевност и уметност, Београд, 2013, стр. 507–517.
4. Жанета Ђукић Перишић, „Андрић и море”, у: Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо (ур.), *ACQUA alta: Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*. Институт за књижевност и уметност, Београд, 2013, стр. 487–505.
5. *Ђуро Гудељ Н., Херцеговачке приче Ива Андрића: историја и култура*. Докторска дисертација. Филолошки факултет, Београд, 2014.
6. Светлозар Игов, *Иво Андрић: историјски песимизам и трансцендентални бљанове*. Хермес, Софија, 2012.
7. Светлозар Игов, *Два „романа” Томе Галуса*. Реферат на 11. Андрићевом симпозијуму у Херцег Новом 11. октобра 2018, у: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Andric/Symposium11.html>. 11. 5. 2019. [Радна верзија реферата предложена за зборник АНДРИЋЕВА СУНЧАНА СТРАНА, 2019]
8. Љубо Јандрић, *Са Ивом Андрићем*. Веселин Маслеша, Сарајево, 1982².

9. Мирослав Караулац, *Иво Андрић: Писма (1912–1973)*. Приватна пошта. Матица српска, Нови Сад, 2000.
10. Милена Ж. Кулић, *Дубровачке хронике Иве Андрића (Злата Бојовић, Андрић и Дубровник, Андрићећев институт, Андрићград, 2017)*, Липар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу. Крагујевац, XIX, 65, 2018, стр. 187–189.
11. Неђо Шиповац, *Иво Андрић у Херцеговини: Овдје нам је добро, господине*. Београд: Беоњига, 2009.
12. Бранко Тошовић, Андрићева криопоетика, у: Тошовић, Бранко (Hg./ур.). *Криопоетика Ива Андрића и руских нобеловаца / Die Kryopoetik von Ivo Andrić und russischen Nobelpreisträgern*. Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Свет књиге, нмлибрис, Грац, Београд, Бањалука, 2020⁶, стр. 17–106. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Иво Андрић у европском контексту, том 13]

Branko Tošović

DAS ZUSAMMENTREFFEN VON KÄLTE UND WÄRME AM
BEISPIEL VON BOSNIEN UND DUBROVNIK BEI IVO ANDRIĆ

Der Gegenstand vorliegender Analyse ist die Beziehung zwischen Bosnien und Dubrovnik in Bezug auf das Aufeinandertreffen und die Überschneidung von Kälte und Wärme, die Beziehung zwischen Norden und Westen, zwischen Menschen aus dem Norden und Süden, zwischen Land und Meer u. a. Das untersuchte Forschungsmaterial besteht aus Andrićs Romanen, seinen Kurzgeschichten, seiner Poesie und seiner Publizistik und entstammt dem Gralis-Korpus, wobei der Schwerpunkt auf fünf Erzählungen über Dubrovnik, dem Werk Wegzeichen und Texten über bosnisch-adriatische (Wechsel-)Beziehungen liegt.